

JACOB NIKOLAUS

GRÜNDTLICHER VND NÜTZLICHER VNTERRICHT VON WARTUNGE DER BIENEN. AUS WAHRER ERFAHRUNG ZUSAMMEN GETRAGEN.

GRONDIG EN NUTTIG ONDERRICHT OVER HET HOUDEN VAN DE BIJEN. UIT WARE ERVARING VERZAMELD.

1 5 9 3

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
www.archive.org

1 oktober 2022

INHOUDSOPGAVE

BRONVERMELDING

Görlitz, 1593

https://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=PPN823186458

https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN823186458

Staatsbibliothek Berlin

INLEIDING VAN DE VERTALER

Hoewel dit werk gecatalogiseerd is onder de auteursnaam Jacob Nikolaus, is het voorwoord ondertekend met "Nickel Jacob".

De afbeelding op het omslag heeft als onderschrift: "*Cum gratia & privilegio Caesareo*" (Bij de gratie en het voorrecht van de keizer). Het lijkt hier om een vreemde voorstelling te gaan. Er staat een man op, die een honingraat in zijn handen heeft. Op de grond ligt een leeuw op zijn rug. Boven de leeuw zwerven bijen.

Dit is echter een bijzonder veelzeggend tafereel. Het is een afbeelding van een alchemistisch proces. Michael Maier beschrijft het als volgt: "(...) De groene leeuw strijdt met de draak, doch wordt door deze overwonnen en gaandeweg opgevreten. Zodra de leeuw echter begint te rotten, stijgt uit zijn bek een zoetheid op, die lijkt op de zoetheid van de honing die zich in de leeuw bevond welke door de sterke Samson[1] was neergelegd."[2]

Hoewel de bijen een koningin hebben, spreekt de tekst over "König", 'koning'. Maar ook wordt gesproken over de "Weisel" (leider), waarvoor 'leidster' moet worden gelezen.

In het werk is sprake van "Beuten" en "Kasten". Woerterbuchnet.de zegt bij 'Beute': "der holzerne Bienenkorb". Dat kan verwarring geven, want een kast is van hout, en een korf lijkt van gevlochten materiaal te zijn.

De gezaghebbende 'Duden' (het Duitse Groene Boekje) omschrijft 'Biene' met 'Bienenkasten'. Maar aangezien Woerterbuchnetz veel dieper op de historie ingaat, lijkt dat voorrang te moeten krijgen. Overeenkomstig is 'Beute' in de vertaling vertaald met 'korf'.

---

[1] Samson sloeg een leeuw dood die hem wilde aanvallen. Toen hij er later weer langskwam, trof hij in het dode beest een bijennest met honing aan.

[2] Michael Maier, 'Chymisches Kabinet - Atalanta Fugiens' (Het Chemisch Kabinet), Toelichting XXXVII, 1708.

De auteur maakt onderscheid tussen korven en kasten, want op dezelfde pagina zegt hij: "Unsere Nachbarn aber machen grosse Beuten, auch im Sommer Tröge oder Kasten daran." Dus aan de korven worden ook wel kasten bevestigd.

De term "Bienenstock" is niet geheel duidelijk. Het kan op een stok betrekking hebben, maar ook op een bivak, aangezien in een paar passages wordt aangegeven dat de bijen daar naar binnen kunnen.

Op de laatste pagina's wordt vlak boven de vermelding van de plaats van uitgifte en de datum van verschijning, een inhoudsopgave vermeld. Om praktische redenen is die niet opgenomen, maar hierboven vervangen door een nieuwe, behorend bij deze vertaling.

Graag verwijs ik naar mijn vertalingen van twee andere werken over bijen. Het betreft:

- ‘Ein Nützliches Büchlein von den Bienen, Woher sie kommen, und wie sie werden’ (Een nuttig boekje over de bijen, waar ze vandaan komen en hoe ze ontstaan), Andreas Picus, 1750.
- 'Vollständige Anleitung zu einer ganz vollkommenen Bienenzucht' (Volledige richtlijn voor een zeer volkomen bijenteelt), J.A. Zehnpfenning, 1775.

Beide vertalingen en ook mijn vertaling van het genoemde werk van Michael Maier kunnen worden gedownload als pdf-bestand via de Koninklijke Bibliotheek (www.kb.nl) en www.archive.org.

Ruud Muschter.

DE TEKST

Aan de eerbare, edele en zeer wijze heren burgemeesters en raadsmannen van de grote steden Glogaw, Freystadt, Guraw, Sprottaw, Grünenberg en Schwybussen; mijn zeer gunstige, beste heren gezamenlijk en in het bijzonder.

Eerbare, edele, zeer wijze en zeer gunstige, beste heren, aangezien ik dikwijls door mijn goede heren en vrienden aanspoord en verzocht ben geworden om u te onderrichten hoe ik met de bijen omga, daar ik ze vele jaren lang met vlijt verzorgd heb, hetgeen ik van mijn lieve vader en grootvader zaliger en ook van andere ervarenen en liefhebbers van de bijen zo vlijtig mogelijk heb geleerd, heb ik daarover redelijke bedenkingen gehad, aangezien ik als een eenvoudige en in goede kunsten ongeoefende, de juiste mate en wijze van hoe het ordentelijk moet worden gevat en gepresenteerd, niet geleerd heb. Terwijl ik echter hoop, dat goedhartige lieden van mij geen hoge, opgesmukte woorden eisen, doch aan hen veel liever een eenvoudig, grondig bericht, dan lang geklets laat zijn, heb ik in de naam van God met hulp van een geleerde goede vriend de geschiedenis en de verzorging van de bijen kort samengebracht uit ware ervaring. Gedienstige verzoekende dat Uedele zich een dergelijk werk wil laten welgevallen en dit vriendelijk aannemen. Ik heb ook het troostrijke vooruitzicht dat dit boekje velen die de leer ervan volgen, tot voordeel strekt. Hiermee wil ik Uwe Eerwaardigheid bij de lieve God in Zijn genadige beschutting aanbevolen hebben.

Uwe Eerwaardigheids

dienstwillige en gehoorzame

Nickel Jacob, medeburger te Sprottaw.

Voorwoord.

Hoewel de almachtige, goede God vele heerlijke deugden in de onverstandige dieren geschilderd en afgebeeld heeft - ons, verstandige mensen, tot voorbeeld en herinnering -, schijnen ze toch meer en rijker bij de bijen. Want in deze kleine diertjes zijn vele heerlijke deugden waarvan het beschouwen en navolgen voor ons zeer nuttig is. Niet alleen ter verbetering en vermeerdering van uiterlijke discipline en eerbaarheid, doch ook om ons leven naar Gods gebod, met name jegens de overheid, in onderdanigheid te leiden.

En aan ons worden via hen een heerlijk, welgeordend bestuur en een politiek voorgesteld, waarin zij hun koningin, als de door God verordineerde overheid, in passende eer en waarde houden, aan wie zij niet alleen eerbied en onderdanigheid betonen, doch die haar ook door hun trouw en vlijtige arbeid het noodzakelijke tribuut en onderhoud verschaffen, opdat zij onder haar bescherming in rust en vrede zijn, en datgene wat God verstrekt, veilig mogen genieten. En niet alleen Plinius en Aristoteles beschrijven hun gehoorzaamheid, doch die wordt ook door de dagelijkse ervaring betuigd en bewezen.

Ze zorgen en werken ook niet alleen ten goede van hun koningin, doch hebben haar daarnevens lief en waarderen haar. Ze belonen haar niet naar algemeen gebruik in de wereld - zoals de oude hond die het wild niet meer ontlopen kan, met ondankbaarheid -, doch in haar zwakke ouderdom tillen, dragen en voeden ze haar totdat ze sterft. Dan verzorgen ze haar, zoals er hierna verder melding over gedaan zal worden. Zulk een liefde en trouw bewijzen ze niet alleen hun koningin, doch ook henzelf onder elkander. Ze werken alle met dezelfde vlijt, en hoewel in de zomer de een meer voorraad binnendraagt dan de ander, komt toch alles ten goede aan de ganse gemeenschap, zodat ze de koude, ruige winter daarvan onderhouden en gespijzigd worden, totdat men 's zomers nieuwe voeding en proviand kan binnenbrengen. Hoewel echter niemand de ledig-

gang en luiheid wordt toegestaan en allen werken moeten en het algemene nut helpen bevorderen, toch is de arbeid niet bij allen even zwaar. De jonge bijen moeten namelijk ver uitreizen en moeite doen voor allerlei voedsel van honingraten, wasbanden en dergelijke, aangezien ze jong en sterk zijn. Daarentegen wordt het de ouden vergund thuis te blijven en wordt hun geen werk opgelegd dat voor hen te hard en zwaar zou kunnen zijn. Zij wachten daarentegen op de toekomst van de jonge bijen. En opdat dezen des te sneller wederom wegreizen, nemen de ouden het gebrachte goed van hen af, dragen en bewaren het op passende plekken voor nooddruft. Zoals dan iedere vlijtige imker zal getuigen, dat ten tijde van de voeding overal meer jonge bijen dan oude in de vlucht gezien worden.

Door het voorbeeld van dit simpele diertje moeten wij ons laten bewegen tot het betonen van passende eer en buiging voor de goede ouderdom. Zoals ze vlijtig zijn in het werk en spaarzaam jegens het verworvene, kunnen ze geenszins de slome en luie gezellen lijden. Aangezien er in de lente veel jonge bijen gekweekt zijn, zitten daaronder niet weinig darren[3], die in het geheel niet werken en geen nut brengen, doch dagelijks na de middag zingen en klinken voor de bijenstokken. Daarna trekken ze weer naar binnen, en hetgeen de anderen verzameld en naar binnen hebben gedragen, kunnen ze meesterlijk helpen verteren. De arbeidzame bijen dulden hen zolang als er genoegzaam voorhanden is. Doch in de herfst, wanneer de koude winter bijna voor de deur staat, krijgen deze luiaards niet echt een vriendelijke vakantie. Want als ze al niet geheel doodgewurgd zijn, worden ze toch uit de bijenstokken verdreven, zodat ze daarna van de honger moeten verkommeren. Derhalve bestrijken ze zeer vlijtig alle scheuren met korflijm, opdat vreemde bijen en schadelijke wormen niet bij hen naar binnen komen, en zij datgene wat God verstrekt, passend kunnen gebruiken.

Onze luie, loze hommels mochten ook van de bijen in de zomer leren honing binnen te dragen, aangezien ze qua

[3] "Threnen".

lichaamssterkte kunnen werken en tot voedsel komen, waarvan ze in de winter van hun leven iets kunnen nemen en niet *Panem propter Deum*[4] mochten zingen. Doch de heilloze knapen doen geen goed, terwijl de bomen en velden met allerlei vrolijke en genietbare bloei bekleed zijn. Ze zingen en klinken echter, want hetgeen in het veld is, kan ook hun ten goede komen. Ze vreten goede lieden hun brood voor de mond weg. Daarom moeten ze achteraf, wanneer andere vlijtige bijtjes van hun binnengedragen voorraad genieten met de beer die ook een bijenvijand is, op de klauwen zuigen. En zoals in de herfst de darren uit de bijenstokjes verdreven worden, zo sluit een goede man voor zulke hommels ook zijn deur en laat ze opbergen[5] waar ze rumoer gemaakt[6] hebben. Buiten deze luie hommels die niets anders geleerd hebben dan over zwelgen te zingen, hebben de bijtjes andere, veel schadelijkere tegenstanders en vijanden. Dat zijn de wespen, die niet alleen in de bijenstokken kruipen en de honing opvreten, doch ook met hun steken mensen en vee molesteren. Zoals er dan ook nog vele andere vijanden dit arbeidzame diertje verschalken doordat ze het geheel en al verslinden, zoals de groene specht, de marter, de beer, de hagedis, de pad, de spinnen, de kikkers, et cetera, die echter door vlijtig toezicht te houden door de imker geheel doodgeslagen of zelfs gevangen worden, zoals men dan de groene specht voor de korven gemakkelijk vangt met een slinger, zodat hij daaraan verwurgd moet worden. Tot waarschuwing aan de kwade boeven die, nadat ze goede lieden met roof en diefstal veelvuldig bedroefd hebben, uiteindelijk aan de strop van de beul komen en daaraan verwurgd moeten worden.

Naast hun vlijtige moeite en arbeid zijn de bijen zeer kuis, zodat Plinius juist over hen zegt: Niemand heeft ooit hun vermenging gezien. Derhalve zegt ook Vergilius met Aristoteles dat ze hun jongen uit de bloemen zuigen. En toch zijn ze

---

[4] 'Brood via God'.

[5] "auffheben". Heeft vele betekenissen, waaronder: 'verdelgen'.

[6] "gedroschen haben".

zo vruchtbaar, dat uit menige stok in een zomer drie of vier zwermen zijn gevallen in onze landen. Doch in Pommeren en andere landen veel meer, zoals geloofwaardige lieden getuigen. Daardoor worden wij eraan herinnerd, dat kinderen gaven van God zijn, van wie ze moeten worden afgesmeekt, zoals Anna Samuël (Jud., 1[7]) door haar ijverige gebed verkreeg. En God geeft haar naar Zijn genadige wil weinig of veel. Waar echter Gods zegen niet is, daar is alle hoop vergeefs.

De bijen hebben ook de aard, dat ze tijdens de ganse nacht rusten en niet zozeer brommen als overdag, tot op de ochtend wanneer het tijd is om aan het werk te gaan. Dan maakt eenieder zich op en doet zijn taak. Doch onze nachtraven keren deze goede ordening om en verkeren de nacht in de dag, zoals de profeet Jesaja bij H. 5 en 56 zegt[8]: Gedurende de nacht lopen ze van het ene bier- of wijnhuis het andere binnen, zingen en schreeuwen, zodat men weinig rust van hen heeft. Overdag echter, wanneer men iets nuttigs moet bewerkstelligen, liggen zij en snurken, totdat de overgebleven drank verteerd is, die zij met hopen in zich hebben gegoten. Zij zullen echter de passende straf te zijner tijd niet ontgaan. Want buiten hetgeen zulke nachtuilen met hun onordelijke leven, een ongezond lichaan, vroegtijdige ouderdom en lege buidel bekomen, worden zij gemeenlijk op dronken wijze door huns gelijken - hoewel zijzelf geen oorlog beginnen - getekend, zodat zij een tijd hierna daaraan denken, al ontgaan zij de straf van de overheid.

Over de trouwe arbeid en eigenschap van de vlijtige bijen is tot nu toe maar weinig melding gedaan. Het past nu ook iets over hun koningin te zeggen. Deze, daar zij de trouwe onophoudelijke vlijt en het welgemeende gemoed van haar onderdanen bespeurt, verheft zich geenszins boven haar hoge ambt, begeeft zich niet in vreten, zuipen en banketeren, doch let op

[7] Onduidelijk.

[8] Onduidelijk waar het citaat zou moeten beginnen en eindigen, aangezien het zo niet bij Jesaja staat.

haar nut en het beste, en gedraagt zich ook overeenkomstig haar waardigheid en waarde. Zij heeft travanten en dienaren bij zich, door dewelken zij de ongehoorzamen straft. En zoals Plinius betuigt, zit ze niet werkeloos, doch gaat rond en kijkt met vlijt hoe de haren werken, opdat ze niet tot ledigheid geraken. Ze houdt goede orde en laat de oude, bedaagde bijen thuis verzorgen. En zoals eerder is aangetoond, moeten de jongen vertrekken en victualiën halen, die de ouden van hen afnemen en naar aanwijzing van de koningin bewaren en voor toekomstige nood opslaan. Vandaar ook, dat de koningin de naam van 'leidster'[9] heeft gekregen, doordat ze haar volk voorschriften en aanwijzingen geeft waarnaar het zich in al zijn doen en werk te richten heeft. Hetgeen ook duidelijk valt te vernemen uit het feit dat zodra ze sterft, de bijen geen goed meer doen, doch van grote treurnis zonder verder zorgen de voeding bij hun gestorven koningin voortzetten en in het geheel niet werken. Aldus komen ze allen om, in zoverre hun niet een andere koningin wordt gegeven. Zoals waarvan in dit boekje op de geschikte plek verder melding wordt gedaan. Hoewel de koningin over de haren volledige macht heeft en met een angel gewapend is, oefent zij toch geen tirannie of geweld uit, doch geeft iedereen dezelfde en getrouwe bescherming. Daarnevens is zij jegens haar goede onderdanen goedig en genadig. Zij heeft geenszins haar angel tegen dezen nodig, tot voorbeeld van de vrome overheid dat zij met haar onderdanen die haar door God zijn toevertrouwd, geduld moet hebben, hen niet tegen de redelijkheid in moet beledigen, noch bezwaren, doch veelmeer tegen kwade schurken beschutten en beschermen. Zoals dan de bijenkoningin in geval van nood zelf met legerkracht optrekt en tegen haar vijanden strijdt met de ganse regering en heldere groep, hetgeen Vergilius gans werkelijk beschrijft. En Plinius getuigt, dat bijzondere hoofdlieden de ordening bepalen voordat de slag begint.

---

[9] "den Namen des Weysels".

Dit is in het kort gezegd over de eigenschap der bijen en hun koningin, waarbij God de Almachtige ons zonder twijfel heeft voorgesteld, dat wij hun flinke, matige, nuchtere en arbeidzame leven in Zijn vrees en gehoorzaamheid jegens onze overheid moeten navolgen. Zoals ons dan ook de zeer wijze koning Salomo in H. 6 op de vlijtige mier wijst, dat wij van hem leren om te werken en niet te luieren, opdat wij niet in de winter met de sprinkhaan - die ook, zoals de luie hommels, luidkeels zingt omdat het veld groen is - daarna gebrek moeten lijden, doch in godvrezendheid door Zijn zegen en onze vlijt, passend onderhoud hebben. Dat verlene ons de beste God en trouwe vader.

Het Ie hoofdstuk.
Hoe men bijen moet kopen, vervoeren en telen.

Ik kan niet bevinden, dat in onze landen ooit bijen in een dood aas zijn aangetroffen, zoals in 'Judicum'[10] in H. 14 beschreven staat. Ook Petrus de Crescentiis[11] en Vergilius schrijven er over. Wie derhalve bijen wil hebben, bezorge ze zich niet met praktijken of geweld, of dat hij ze tot straf zou willen nemen, en ook niet door woeker, et cetera. Doch eerlijk, voor geld of iets geldwaardigs. En ook van personen die ze vrij te koop hebben. Indien dat niet zo is, wil ik hem getrouwelijk aanraden dat hij met de bijen tevreden is. Want er valt heel weinig nut te verwachten wanneer men ze niet door gunst en goede wil verkrijgt. Wanneer echter iemand in een bijentuin komt waarin vele bijenstokken te koop zijn, en hij de vrije keuze daaronder heeft om ze te kopen en te nemen, moet hij allereerst bij de korven kijken of ze niet verlopen zijn. En aangaande de vlucht moet hij kijken welke bijen zeer vliegen. Wanneer echter de korven opengebroken worden, moet hij kijken welke diep en groot zijn, veel honing en bijen hebben, en ook overdwars en bij de hoeken[12] raat hebben. Ook die zich sterk weren en kwaad zijn, steken en bruisen, houd ik voor de allerbeste.

De tijd echter waarop de bijen gekocht of weggevoerd moeten worden, houd ik voor het beste en gemakkelijkste in maart. Hoewel onze buren een andere mening en regel hebben, namelijk dat wanneer de appelbomen uitgebloeid zijn, het het gelegenst is. De imkers echter die veel bijen hebben, houden het erop, dat het na afloop van mei is. Ik echter niet. De reden daarvan is, dat in mei de bijen veel nieuwe raten hebben gemaakt. Die zijn nog zacht. Wanneer men ze dan wegvoert en ze in een hoop zet, raken de bijen gemakkelijk in verwarring, vanwege de verstoringen van de raat en honing. Daarom ga ik

---

[10] Lees: Bijbel, Richteren, 14: 8.
[11] Italiaans landbouwkundige, 1230/35-ca. 1320 n.Chr.
[12] "nach der zwiricht oder winckel".

ervan uit dat de vastennacht, wanneer het een weinig warm is, het beste is. Dan hebben ze weinig jongen en niet veel honing en is de raat hard. Doch ik laat eenieder zijn goeddunken en goede mening blijven.

Wanneer men bijen wegvoert, moeten de dekken niet verwisseld worden. Wanneer het echter uit vergetelheid of anderszins geschiedt, is het beter dat men nieuwe maakt, want de bijen hebben een grote berichtgeving daaromtrent. Ik heb het tot mijn grote schade geleerd. Bij het verplaatsen van de bijen vanuit de ene tuin naar de andere, toen ik mij vergist heb en de dekken verwisseld heb, zijn de bijen verward geraakt[13] en naar hun oude dekken gevlogen. Doch voordat ik het bemerkte, hebben de vreemde bijen bij de anderen verwarden een inval gedaan en de honing weggenomen.

Wanneer ik evenwel de bijen wil verplaatsen, doe ik er een plank in, in de breedte van de bijenstok; achteraan breed en aan de voorkant smal en een handbreedte korter, want de korf is diep, opdat de korfplank naar binnen kan.[14] Ik versnijd de raat[15] en sla een spijker naast het bord, opdat - wanneer de raat of honing afbreekt - die op het bord blijft liggen. En in twee of drie dagen binden de bijen het weer aan. Wanneer er echter geen plank in is, en de honing en het broed afschuift, komen veel bijen om, dikwijls de leidster zelf. Ook gaan ze er dikwijls zelfs helemaal vandoor, zoals eerder ook vermeld is, over het verplaatsen van de bijen. Wanneer ik de bijen verplaats, neem ik twee stangen en maak er twee strikken aan. Zo zijn de stokken goed te dragen en te laden. Wanneer men hiervoor anderszins gewone dragers gebruikt, breken ze gemeenlijk en vallen de bijenstokken, met grote schade. Ja, soms komen de bijen gans om. Op een slede of sleep kunnen ze ook goed worden weggevoerd. Doch op de wagen ontvangen ze gemeenlijk schade, vanwege de oneffen wegen. Ze komen ook dikwijls

[13] "irre worden".
[14] Onduidelijk.
[15] "das Gewürchte".

door het op- en afladen tot schade. Ze gaan namelijk zeer rustig te werk.[16] Hoe minder men bij ze is of herrie maakt, des te liever ze het hebben.[17] Let er bijzonder op, dat wanneer iemand de bijen, zoals gezegd is, op een slede of draagbaar wegbrengt, het in de maand juni zonder schade kan geschieden, wanneer men er behoedzaam mee omgaat. De stokkenplank moet men goed vastspijkeren wanneer men de bijen verplaatst. Mocht die er echter toevallig uitvallen, moet men de stok spoedig afladen en tot aan de avond neerzetten, of totdat de bijen wederom naar binnen gaan. Dan kan men ze weer opsluiten en wegbrengen.

Iemand heeft bij iemand anders een stok met bijen gekocht, midden in de zomer, en die ongeveer een goed boogschot voort gedragen. Toen zijn de bijen naar de vorige plek gevlogen, hebben bij een oude, holle boom aangelegd en wilden niet wegvliegen. Derhalve heeft de koper de stok met de overige bijen en de leidster, die er nog in waren, wederom naar de vorige plek laten dragen. Daar trokken de bijen weer naar binnen. Aldaar moest hij ze laten, tot op een andere tijd, zoals hierna vermeld zal worden, waarin men bijen pleegt te transporteren. Anders was hij de bijen kwijtgeraakt.

Ik heb indertijd twee stokken met bijen op een steenworp in mijn tuin van de andere staan gehad, en ongeveer rond 28 oktober[18] naar de andere gedragen, in de hoop dat ze hun vlucht kennen. Doch ze hebben diverse lege bijenstokken op de vorige plek laten blijven. Rond 10 november[19] zag ik in een zonneschijn alle andere bijen zeer vliegen. Doch de twee weggezette zeer weinig. Toen deed ik de lege[20] twee korven open. Daarin

---

[16] "haben ire Regierung gantz stille".

[17] Ik ontdekte dat deze zin ook letterlijk gebruikt is door Caspar Höfler in 'Rechte-Bienenkunst: aus Nicol. Jacobi ... publicirten Tractat', etc., etc.', Leipzig, 1614.

[18] "umb Simonis und Judae".

[19] "Umb Martini", 'omstreeks Martinus'.

[20] "ledigen". In dit werk wordt deze term meermalen gebruikt. Kan ook 'vrijstaand' betekenen.

zat een grote hoeveelheid van de weggedragen bijen, doch alle waren dood. Aldus raakte ik de andere ook kwijt. Want ze bevroren in de winter, aangezien ze met te weinigen waren.

Ook vloeit zo nu en dan de honing naar beneden op de bijenstokken, wanneer de raat samen met de bijen en honing afgebroken is en beneden op de bodem ligt. Dan is de beste raad, dat iemand de onderkant van de korf goed dichtdoet en dichtstopt, opdat de honing er niet uit stroomt. De vliegopening moet echter open blijven, opdat de bijen naar buiten en naar binnen kunnen komen. Wanneer de leidster in de verstoring niet is omgekomen, dragen de bijen de honing zeer snel samen met andere benodigdheden wederom naar boven in hun opslag. Want lege raten kunnen ze spoedig maken. Het gat aan de onderzijde moet echter in een paar dagen wederom opengemaakt worden, opdat de bijen het afval samen met de dode bijen naar buiten kunnen dragen. Mij is een dergelijke schade ook overkomen. Ik heb echter hetgeen eraf geschoten of gebroken is uit de korf genomen. Op de avond 's anderendaags hebben de bijen hetgeen nog in de korf gebleven is, aan voedsel ook genomen en weggevoerd. Ze hebben ook de oude lege raat laten rusten. Daarom moet men de bijen niets afnemen van al hetgeen eraf geschoten is. Anders worden ze moedeloos en gaan ervandoor. Menigmaal vloeit in de wouden en op de heiden de honing langs de bomen naar beneden, tot op de grond, vanwege het eraf schieten. Daarvan verkrijgen de mieren een seintje, zodat ze een pad naar de korven en de honing leren.

Het IIe hoofdstuk.
Over bijenstokken of het maken van korven en alle andere benodigdheden.

Om nieuwe bijenstokken te maken, houd ik populieren-, linden-, elzen- of wilgenhout voor het beste. Want het is zacht en warm. Ook wonen de bijen er gewillig in. Wie echter zulks niet heeft, die neme iets anders, hoewel eikenhout zeer schadelijk is, zoals hierna aangetoond wordt. De bijenstokken of balken moeten elfkwart van een Breszliche[21] el lang worden gesneden, en aan de bovenzijde ongeveer een el dik zijn. Dat beschouw ik als een juiste maat. Wanneer ze echter kleiner zijn, bevriezen de bijen er dikwijls in. Want ze wonen graag in grote korven wanneer ze eenmaal aan de macht komen. De inwendige lengte echter moet vooraan ongeveer zeskwart worden aangevangen[22] en driekwart van een el diep zijn. Achter zevenkwart hoog en een halve el breed. Dat beschouw ik als een juiste maat. Wanneer ze mij een dergelijke korf voldragen, verlang ik niet meer van ze. Onze buren echter maken grote korven en ook in de zomer troggen of kasten daaraan, wat ik gevolgd heb en ook heb geprobeerd. Doch toen ik grote kasten eraan vast maakte, maakte de leidster spoedig veel tranen doch geen honing. Want ze zaten en wilden niet meer werken. Toen ik ze echter wegnam, waren ze net zo vlijtig als voorheen.

Wanneer de korven gemaakt worden, moet ze van de grond een achtste el beneden en boven, met een boor scheef doorboord worden, en moeten er houten spijkers door worden geslagen, zodat ze niet openscheuren. Sommigen gebruiken ijzeren haken. De vliegopening kan men het beste anderhalfkwart[23] onder de top maken, van bovenaf gemeten naar de korfplank, en de opening moet drie vingers breed en twee vingers hoog zijn. En één vliegopening moet aan de rechter-

---

[21] Onduidelijk.
[22] Onduidelijk. De maten zijn onbekend.
[23] "anderthalb viertel". Onduidelijk.

hand, het andere ter linkerhand zijn, opdat twee stokken samen vergeleken kunnen worden. De liggende stokken mag men niet vliegeren[24], doch de bijen vliegen naar de korfplank. De vlieggeleiders naar de staande stokken moeten van dor, schoon hout zijn, vooraan een weinig dikker, zodat de muizen in de winter niet naar binnen lopen. Sommigen slaan derhalve ijzeren nagels voor de gaten. Sommigen maken de dekken van stro, hetgeen niet te loven is, want de muizen nestelen erin. Anderen gebruiken een plank[25] van een holle boom. Daarin komen gemakkelijk wormen die de dekken openbijten, zodat het erdoorheen regent, waardoor dan menige bijenstok bederft. Ik houd het echter voor het beste, dat van plankjes dekken worden gemaakt, zoals de perken rond de gebouwen zijn gedekt. Een vluchtplank moet aan de legerstok worden vastgemaakt; één span lang en breed, met twee spijkers vastgeslagen. Want de liggende stokken hebben geen schutplankjes[26] nodig, zoals de staande.

In het land bij Mehrer, rond het oord Auszpitz, heb ik bijenstokken gezien van gewone planken samengespijkerd, ongeveer vijfkwart van een Breszliche el lang, een halve el hoog en anderhalfkwart breed en wijd. Ik heb ze ook opengemaakt en bekeken. De bijen werken erin als in onze liggende stokken, bevriezen niet in de winter, doch gedragen zich goed daarin.

Ik heb een tijd geleden vele goede, oude, lege korven in een tuin gekocht, doch heb niet geweten door welke oorzaak de bijen daarop zijn omgekomen. Terwijl ik er nu andere bijen in heb gezet, hebben ze mij ongeveer drie jaren goed gedijd. Nadat ze tot volle macht en nut zijn gekomen, hebben ze de korven door hun bruisen en blazen verwarmd. Want zonder hitte of warmte kunnen ze weinig nut opleveren. Aldaar is de verborgen ziekte teruggevonden, zijn ze met ongedierte vermengd gewor-

[24] "flugern". Onduidelijk.
[25] "Schwarten".
[26] "Flugschienen". Plankjes boven de vliegopening tegen de regen.

den; een deel vuilbroed[27], een deel weinig honing, ook een deel jonge bijen alles door elkander en in het geheel niets goeds. Daarom heb ik de bijen, samen met de raten en honing, 's avonds uitgenomen en de bijen verbrand. Daarna heb ik de korven[28] geheel weggedaan. Derhalve moet een vlijtige en vermogende bijenman geen jonge bijen in oude stokken laten lopen waarvan hij zich niet goed bewust is hoe de bijen die er voordien in zijn geweest, zijn omgekomen. Wanneer ze zonder leidster komen te zitten of van honger stierven, zijn de stokken niet slecht. Doch wanneer de bijen aan een andere ziekte zijn gestorven, waarvan niemand ze alle kent, is het gevaarlijk.

---

[27] "Faulbrut", ofwel '*fetus corruptus*'. Vuilbroed is evenwel een verzamelnaam voor vele bacteriële bijenziekten. 'Faulbrut' ook voor gestorven bijen.

[28] "die Beuten". Houten bijenkorven.

Het IIIe hoofdstuk.
Over de ordening der bijenstokken.

Aangaande de ordening der bijenstokken houd ik het voor het beste, dat men ze neerzet en -legt met de vliegopeningen zodanig, dat ze naar de ochtend staan zoals de zon opgaat in maart. De reden is de volgende. Wanneer de lucht in de winter gans stil is en de bijen in de middag met de vliegopeningen staan, schijnt de zon er warm op. Dan vliegen sommige bijen weg. Doch het terugkomen wordt hun door koude en slecht weer verkort en zijn ze verloren. Er liggen ook dikwijls vele bijen op de sneeuw. Wanneer echter de zon de bijenstokken ook in de zomer een ganse dag treft, wordt het hout van buiten gans warm, en maken het de bijen inwendig ook warm. Dan is de raat week en zwaar van de bijen en honing, breekt af en valt op een hoop. Daarmede komen de bijen om en dikwijls ook de leidster. Soms trekken ze weg en nemen de honing allemaal weg. Dat is mij in mijn tuin zo gegaan en ook anderen.

De staande bijenstokken zet ik op gebruikte molenstenen, opdat ze niet verrotten en de padden, hagedissen en muizen ze geen schade berokkenen. Ook zet ik niet meer dan twee stokken bijeen. Voor de liggende stokken neem ik twee ijzeren bollen of twee stenen en leg er een bijenstok op en vervolgens de tweede op de eerste, en zo verder twee staande en twee liggende in ordening na elkander. Over de liggende stokken zijn de meningen vrijwel als over de staande. Men moet ze zo leggen, dat het hoofd een weinig hoger ligt aan de rechterhand. Dan kunnen ze goed worden gesneden, ook al zou er water in zitten, zodat het eruit liep. De bijen hebben het overige onzuivere goed naar buiten te dragen. Wanneer echter de korven groeven hebben of ongelijk zijn, neem ik was en hars, doe het door elkander en maak de groeven gans egaal. Wanneer dit niet geschiedt, komt van de raat of het afval der bijen ongedierte in de groeven en komen er witte maden of wormen in. De bijen vermogen het niet ze eruit te dragen. Wanneer de maden dan in de raat komen,

verkommeren de bijen en is er geen raat. De korfplank moet een vliegopening hebben, één span vanaf het hoofdeinde, en beneden één hand breed, doch heel klein[29], zodat alleen de bijen kunnen uit- en invliegen. Want als ze breder zou zijn, lopen de muizen naar binnen en verderven de bijen. Men moet ook bij liggende stokken aan beide kanten van het bord in de korven een gat boren, en er twee houten spijkers doorheen steken. Anders vallen de planken uit de korven, hetgeen in mei geschiedt, wanneer de warme winden komen. Dan vallen andere bijen aan op die, welke daarin zijn. Tegen die kunnen ze zich niet beschermen, want hun huis is open. De liggende stokken hebben altijd meer honing dan de staande. Ja, een liggende brengt meer dan drie staande. Doch de liggende zwermen niet zo vaak als de staande.

Wanneer iemand bijenstokken in een tuin in een andere ordening zou willen zetten of leggen, moet het met overleg geschieden. Want de bijen vliegen gemeenlijk naar de vorige plek. Daarom moet ge de stokken uit de tuin wegvoeren op een kwart weg[30] dichterbij of verder, en ze daar diverse weken laten staan, zodat de bijen een andere vlucht leren. Voer ze daarna wederom de tuin in en zet ze waar ge wilt. Dan leren ze hun vlucht opnieuw en zijn de oude vergeten.

Ik heb in een tuin twee liggende stokken bij elkander liggen, en de derde daarop. Ze hebben op de kanten of uiteinden vliegopeningen gehad; het ene driehoekig, het tweede vierhoekig, het derde rond. Daarop een dek van twee tegels[31] lang. Wie het belieft, kan het in de liggende ook aldus aanrichten. Dit moet ook opgemerkt worden: Men moet niet staande korven samen met de oude bijen neerleggen. Ze doen het niet goed, of komen om.

Ik heb een keer jonge bijen in een oude, lege stok laten lopen, waarin eerder staande bijen waren geweest. Ze hebben niet

---

[29] Bedoeld is de vliegopening.
[30] "auf ein viertel Weges". Onduidelijk.
[31] "Schindeln".

willen werken zoals de andere, doch zijn gans nalatig en verzuimend geweest. Toen heb ik de stok opgezet en toen spaarden zij geen vlijt. Wie derhalve liggende stokken[32] wil hebben, die legge er nieuwe korven bij, of gebruike oude liggende stokken waarin de bijen van honger gestorven zijn, of waaruit ze weg zijn getrokken omdat ze zonder leidster zijn komen te zitten. Hoewel ze niet gaarne in de liggende korven gaan, kan men ze wel met een goede rook naar binnen dwingen, wanneer men van tevoren de gevangen leidster erin heeft gelegd, zoals gemeld is. Sommigen maken in de staande bijen-stokken geen vliegopening, doch maken die aan de korfplanken. Daarbij tevens een schutplankje, dat achter aan een wand van de stok in een gaatje steekt; doch vooraan aan de andere zijde is vastgespijkerd.

[32] "Lägerstocke".

Het IVe hoofdstuk.
Over het vermeerderen en zwermen der bijen.

Wanneer het tegen de zomer loopt en warm wordt, zodat de elzen, espen, hazelaars en andere bomen beginnen te bloeien, geschiedt het gemeenlijk in februari en maart, terwijl de leidster de afgelopen winter de hare, dat wil zeggen, de onnuttige hovelingen[33], en de overige bijen vakantie heeft gegeven of van de honger heeft laten sterven en stikken, dat zij bijen aanwijst en laat brengen uit poelen en anders uit stromen en bronwater. Daarvan teelt ze een grote hoeveelheid jonge bijen, opdat wanneer de fruitbomen bloeien, dezen de voeding aan raat en honing, propolis[34], et cetera, waarnemen. Het is geen feestdag, doch wat vliegen kan, brengt iets. Tijdens iedere vlucht echter, nemen ze de honing waar. Bijen en raat kunnen ze spoedig aanmaken. Benevens de bijen verwekt de leidster ook darren. Die zijn groter dan gewone bijen, doch gans ongeschikt. Ik kan ook niet bevinden dat ze de bijen iets brachten. Doch na de middag vliegen ze met groot lawaai. Ik beschouw ze net als satellieten[35], trompetters of muzikanten van de leidster. Wanneer het in de herfst geschiedt, wordt het hun zeer slecht beloond. De bijen verstikken ze[36], of drijven ze uit de bijenstokken. Ook wanneer regenwater zal komen, of een honger, of de onstuimigheid van het onweer en ze nog jong zijn, dragen de bijen hen vaak uit de stokken. Daar liggen ze dan zeer wit, als maden.

Wanneer de korenbloemen en de witte klaver bloeien, samen met andere veldbloemen, brengen de bijen hun koningin allerlei voedsel voor de raat aan honing, wasbanden en korflijm. Zo verheugen de bijen zich met hun koningin met veel bruisen.

---

33 Vermoedelijk worden de darren bedoeld.

34 "Beutenleim". Kleverige stof waarmee de bijen kieren dichtmaken.

35 "Trabanten".

36 "Die Bienen würgen sich ab". Letterlijk: 'De bijen raken verstikt'. Het lijkt hier om een verschrijving te gaan: voor 'sich' lees: 'sie'.

Dan is er niemand die treurt, doch zij zingen met de vogels en loven God voor Zijn genade en weldaad.

Wanneer echter de leidster aldus rijk is geworden aan bijen en hofhouding, verwekken zij en de bijen een dochter[37] of meer, zoals men zegt, in negen dagen. Die verdraagt ze niet lang bij zich, doch geeft haar een deel der bijen, alsook de darren; geeft haar mede rijkelijke nooddruft (zoals een rijk man aan zijn kind) aan honing en raat, et cetera. Voordat zij haar echter bij zich weg laat trekken, laat ze haar fouriers - die vliegen naar mijn mening een mijl, dichterbij of verder weg - voor de jonge koningin, hun heerseres, een woning zoeken en bestellen. Daarin zijn ze van plan haar binnen te leiden en aldaar te dienen, zoals eerder de oude. Ze vliegen in lege korven, in bomen met holtes en ook in gaten in muren, kerken, kastelen, et cetera. Wanneer ze een passende woning hebben gevonden, trekken ze er met vreugde op uit en geeft de oude leidster hun veel bijen die haar begeleiden. Doch de begeleiders komen weer naar de oude, en de jonge koningin gaat erbij liggen en haar volk ook. Dan moet men ze wegnemen en inzetten, doch niet meteen, want men moet kijken of er ook veel bijen naar de aangelegde zwerm af en aan vliegen, hetgeen dikwijls geschiedt. Want het is een gewis teken, dat de leidster niet bij hen is, doch op de grond ligt, of anders wel op een omheining of een andere plek.

Heel wat keren is zij ook wederom de stok binnengevlogen waaruit zij was weggetrokken. Wanneer nu de bijen worden weggenomen en in een stok gezet, doch de leidster niet bij hen is, keren ze toch weer terug naar de oude. Doch 's anderendaags zwermen ze gemeenlijk wederom. Want de oude leidster duldt de jongen niet bij zich, doch bijt en verjaagt ze, zodat men ze hoort schreeuwen totdat ze uittrekt.

Sommigen van onze buren nemen gemeenlijk een zeef, waarin zij de bijen kieperen of slaan. Dan gaat de leidster onderaan de

[37] "Sohn". Er wordt immers nog steeds van een koning en zijn nageslacht uitgegaan, in plaats van een koningin en haar nageslacht.

zeef liggen, want ze is gaarne in het donkerst. Dan bedekken de bijen haar waar ze kunnen. Wanneer de zeef echter wordt omgekeerd en de leidster of koningin gezocht wordt, vallen de bijen die voordien in de zeef zijn, naar beneden. Dan is er groot onraad. Ze trekken dikwijls weer terug naar de oude.

Beter is een kom of korf, gevlochten van berkenwortel, vijf-kwart van een el lang, één el wijd, en dat men in een dun plankje driekwart lang, anderhalfkwart breed, vier houten benen maakt, zodat ze één hand breed aan beide zijden door het plankje gaan, dat aan beide kanten spits moet zijn, zodat men het voor de bijen kan aangrijpen. Dit zet ik midden in de kom. Dan sla ik de bijen en keer ze er met een plumeau in, dan kruipen ze spoedig onder het plankje op de andere kant in het donker. Wanneer men dan het bordje weer omkeert, kan men de leidster onder de bijen in de schaduw gemakkelijk zien en grijpen bij het voortlopen.

Sommigen hebben ook een gevangenis, die wij leidsterhuizen noemen, waarin ze de leidster opsluiten. Deze zijn van hout gemaakt. Wanneer echter de werkers[38] en de bijen betere woningen weten, bijten ze dag en nacht net zolang tot ze hun koningin losmaken. Wanneer ze haar bevrijden, trekken ze ervandoor, al zijn ze ook vier of vijf dagen in een stok geweest. Waar het hun niet bevalt, sterven ze voordat ze werken. Ik echter laat mij ronde stokjes draaien, inwendig hol, snijd ze aan beide zijden in het midden weg, doch niet zo heel dicht bij de uiteinden, en maak aan beide zijden voor de gesneden gaten draad, als sterke naalden. Het hout laat ik van een goede vinger lang en een duim dik, zodat het aan het ene uiteinde een gat behoudt. Daarin zet ik de leidster of koningin en maak een plug van hout voor het gat. Daar moet zij gevangen blijven zolang ik zie dat de bijen getrouw werken. Dan laat ik haar na vier of vijf dagen los, wanneer ze vier of vijf bladen bewerkt hebben. Doch

[38] "Amtleute".

mijn buren zeggen, dat wanneer zij zo'n grote, machtige heer gevangen houden, het hun slecht zou staan. Zij laten de bijen meteen met de leidster in de korven gaan. Sommigen echter snijden de leidster de vleugels af. Ik acht het echter niet goed gedaan dat men de koningin beledigt, omdat zij toch zo nu en dan ook uitvliegt, zoals ik het toch zelf gezien heb.

Er zijn sommigen die, wanneer ze in de tuin de bijenzwermen inzetten, tekens en kenmerken op de stokken maken waaruit ze weggetrokken zijn, opdat zij weten uit welke stok iedere zwerm is. Want uit de ene korf doen zich meer zwermen voor dan uit de andere. Ja, sommige laten geen zwerm uit. Sommigen snijden het jaartal op de korfplanken. Wanneer de bijen sterven, zijn ze spoedig wederom weggesneden.

Ik heb op het ogenblik een leidster samen met de bijen ingezet. Doch na een paar uren zijn de bijen weggetrokken. Aangezien echter hun koningin vanwege haar gevangenis niet gevolgd is, zijn ze allemaal teruggekomen. Toen zij echter de leidster hadden, zou ik voor hen een gast zijn geweest.[39] Want dat is bij ons gebruikelijk, dat ze 's anderendaags wegtrekken.

Het is ook nodig om te weten, dat de eerste bijenzwerm uit iedere stok niet meer dan één leidster heeft. Wanneer zij echter de tweede zwerm laat[40] of meer, hebben ze twee of drie leidsters. Het moet worden opgemerkt, dat er niet meer dan één, of ten hoogste twee koninginnen worden ingezet en de andere weggedaan worden of in honing gelegd, hetgeen goed is. Wanneer ze later zonder leidster komen te zitten, geven men hun die. Daarover wordt hierna meer gezegd. Het is genoeg wanneer een bijenstok in een zomer twee of drie zwermen laat. Wanneer hij meer laat, sterven de ouden 's winters gemeenlijk. Want ze hebben al hun voorraad aan honing meegegeven, zoals de ouders aan de kinderen vele malen al te veel geven, waardoor zij zelf gebrek moeten lijden.

[39] Onduidelijk.
[40] "lest". Vertaling onzeker. 'gaan laat'?

Het Ve hoofdstuk.
Hoe men de bijen het zwermen moet verhinderen.

Nu zou iemand kunnen vragen hoe hij de bijen het zwermen zou kunnen verhinderen. Dat kan men aldus doen. Wanneer ge de zwerm in de kom[41] hebt, zoek dan met vlijt de leidster en doe haar weg. Draag de bijen wederom naar de stok waaruit ze zijn weggetrokken. Dan zullen ze de andere die daar nog in zitten, gewillig aannemen. Sommigen breken de korven open en versnijden hun raat. Dan vergaat ze het zwermen, et cetera. Ook moet men opmerken of eerst de bijen naar buiten trekken en de leidster volgt. Dan trekken ze niet weg, doch gaan vooraan aanleggen en laten gewillig met zichzelf en hun koningin handelen zoals gemeld is. Kan men ze niet waarnemen, met name wanneer ze verder weg willen, zoals ze dan altijd hun bestemming hebben, dan valt er weinig aan te houden.

Wanneer de bijen zwermen, luiden de imkers met bellen; anderen slaan op een bekken of met sleutels. Sommigen werpen aarde onder ze, of besprenkelen ze met water. Ik laat iedereen zijn goeddunken. Mijn bijen doe ik in het geheel niets, tenzij wanneer ze zich hebben aangelegd en omgekeerd of omgeslagen zijn, zodat ze zich opmaken en ervandoor willen. Dan heeft men zulke middelen wel nodig. Zelf is mij overkomen, dat een zwerm van mij weg wilde, die ik ook met succes behouden heb[42]. Ik heb aarde onder hen geworpen en na lang, veel werpen, zijn ze moe geworden en hebben zich samen met de leidster aangelegd.

Sommigen lopen ook een goed eind weg en houden een tak of twijg van een boom aan de weg omhoog, waaraan ze zich moet aanleggen. Doch wanneer de bijen weg willen, zijn ze moeilijk op te houden, zoals ik dikwijls gezien heb. Wanneer ik nu de leidster in de gevangenis heb gebracht, leg ik haar in de kom[43].

---

[41] "Mulder". Elders ook: "Mulde" en "Multe".
[42] "erhalten und erfolget". Vertaling onzeker.
[43] "die Mulde".

Dan lopen de bijen om haar heen. Dan neem ik bijenkruid of melisse en was van jonge bijen, wrijf de stok ermee in, veeg hem schoon leeg en vorm en maak diverse stukjes was, zacht en langwerpig als kleine waslichtjes. Die druk ik boven aan, inwendig in de bijenstok schuin erin[44] in de lengte of bovenhoek. Wanneer zulke was dan aangedrukt wordt, werken ook de bijen de bladen van hun raat daarnaar, Dan zet ik de leidster gevangen naar binnen, een kwart van een el onder de bovenkant. Wanneer de zwerm echter klein is, moet zij hoger worden gezet. Dan houd ik het voor het beste, dat in de eerste[45] de korfplank goed en recht voorgesneden en met een schoon doekje wordt dichtgestopt, want ze hebben het gaarne gans donker en duister. Wanneer ik nu zie dat ze getrouwelijk arbeiden, hetgeen goed te onderkennen is, geef ik aan hen hun koningin los, zoals eerder gemeld is, et cetera.

Men moet haar echter niet 's morgens of in de middag naar buiten laten, doch in de avond. Want soms gaat zij, wanneer zij de gevangenis kwijt is, samen met haar regiment ervandoor, indien men haar te vroeg naar buiten laat. Laat men haar daarentegen in de nacht naar buiten, dan komt het haar niet gelegen om nog zo laat te gaan rondtrekken. Wanneer ik haar evenwel naar buiten wil laten, neem ik haar uit de korf, doe de bijen van het leidsterhuis wederom de korf in, en stop die stevig dicht. Daarna laat ik de leidster bij de vliegopening naar binnen lopen. Dan nemen de bijen haar met vreugde aan. Daartoe hebben ze haar gebruikelijke geluid en gemurmel nodig. Echter is het een gewis teken dat de onlangs ingezette bijen blijven en niet willen wegtrekken, wanneer ze spoedig in de stok aanvangen met het effenen van het ongelijke of met het wegbijten en naar buiten dragen van de kleine schilfertjes. Ook wanneer ze spoedig uitvliegen en geel, rood of wit op de pootjes brengen. Wanneer ze echter gans stil zitten en er zo nu en dan eentje naar buiten kruipt en ook spoedig wederom naar

---

[44] "uberzwyricht". Vertaling onzeker.
[45] "in der ersten". Onduidelijk.

binnen, dan zijn ze van plan om weg te trekken. Sommige vertrekken binnen een uur; de andere 's anderendaags. Wanneer de koningin hen echter niet volgt, komen ze wel terug.

Wanneer iemand graag zou willen weten welke bijen zullen zwermen, die bemerke: wanneer ze bij de vliegopening naar buiten treden, en ook op de drempel of bodem, en er lopen enkele bijen van de twee plekken tezamen, dan is dat een gewis teken dat zij zullen zwermen. In sommige korven hoort men de jonge leidster schreeuwen wanneer de oude die wil uitdrijven. In sommige stokken vliegen ze langzaam en liggen niet buiten, zoals gemeld is. Doch wanneer ze weg willen, trekken ze in ijl naar buiten, met de ganse groep. Gemeenlijk gaan sommige bijen eerst aanliggen, zoals gezegd is, en daarna ook hun koningin.

Wanneer het echter geschiedt dat twee of drie stokken ineens tegelijk zwermen, of ook meer, et cetera, dan moet men weten dat ze gans bij elkander gaan liggen. Wanneer echter een zwerm van tevoren[46] is aangelegd, en ge zoudt die niet spoedig willen wegnemen omdat een andere ook zwermt, dek dan de vorige zwermen[47] met een doek stevig af. Dan zal de andere in zijn eentje aanleggen en niet beide samen.[48]

Wanneer het zich echter mocht voordoen dat drie zwermen toevallig meer of minder bijeen gingen liggen, doe ze dan alle met elkander in een groot vat en dek het stevig toe. Laat het gedurende de nacht staan, dan zal iedere koningin of leidster met haar groep samen liggen. Zet dan iedere zwerm afzonderlijk in.

---

[46] "zuvor". Vermoedelijk is bedoeld: 'als eerste'.

[47] "den vorigen Schwarmen", hier als accusativus enkelvoud gebruikt, maar met een onduidelijk meervoud, alsof het dativus meervoud betreft.

[48] Onduidelijk. Vermoedelijk is bedoeld dat wanneer van de diverse zwermen er eentje gaat aanleggen, en men wil die daar laten zitten, maar wel gescheiden houden van de andere, dan moet men de eerste zwerm afdekken.

Wanneer een bijenzwerm zich heeft aangelegd en diverse uren gelegen heeft (want de ene legt langer aan dan de andere), maakt hij zich met de ganse groep op en trekt naar de woning die de speerbijen[49] voor hem gezocht hebben. Wanneer ze nu een mijl dichterbij of verder weg zijn gevlogen, worden ze moe wegens de voorraad die de oude leidster hun heeft meegegeven. Ook is de leidster het vliegen niet gewend en vliegen ze zeer laag, want ze houden zich gemakkelijk op bij grond die onder hen geworpen is. Ze gaan dikwijls op de plaggen liggen, wanneer ze in de buurt geen bomen hebben. Treft gij ze dan aldus aan, doe ze dan in een vat, draag ze naar huis en laat ze gedurende de nacht staan. 's Morgens moet de leidster vanwege de koele lucht goed gezocht worden en hoeft men geen gevaar te vrezen dat ze wegtrekt.

Ooit vond een vrouw aan vrije straten bij de stad Sagan[50] een bijenzwerm bij een struikje liggen. Dat heeft ze samen met de bijen afgesneden en in haar regenhoed met een doek stevig eromheen vastgebonden. Aldus is het naar Szprotowa gebracht en ingezet als andere bijenzwermen.

Sommigen laten twee zwermen met elkander in een korf lopen. Dit wil ik eenieder naar zijn believen laten geschieden. Doch het zou beter zijn, zoals gemeld is, dat ze in één vat gedurende de nacht blijven liggen, en dat daarna elk ingezet wordt in een speciale korf.

Wanneer ge een zwerm in een liggende stok zet, leg dan de gevangen leidster in de korf, een span vanaf het hoofdeinde, of zodat ze al naar gelang de diepte van de stok in het midden ligt op een plankje. Doe de bijen er ook in. Aangezien ze echter niet gaarne de stokken binnengaan, moet men ze met rook naar binnen dwingen.

Ook is het een gewisse aanduiding dat de bijen willen zwermen die in een korf op een kwart afstand[51] dichterbij of

---

49 "Speerbienen". Onduidelijk.

50 In Polen.

51 "in einem Viertel weges". Onduidelijk.

verder weg opgegroeid zijn of in de bomen gemaakt, ja, ook in de bijentuinen waar lege, goed ingerichte korven zijn.[52] Wanneer de bijen daar omheen vliegen die wij speerbijen noemen, en ze de woning bekijken waar ze menen binnen te trekken, mag men de bijen die dichtbij zijn met vlijt in de gaten houden en de zwerm waarnemen. Dan is het met hun zwermen spoedig gedaan, zoals ik mij ervan bewust werd dat het in een tuin geschiedde, dat een bijenzwerm vrijwillig in een goed ingerichte korf is getrokken. Ik heb echter in twijfel gestaan of hij van vreemde bijen, of van die in de tuin is geweest en afkomstig was.

Mocht iemand een bijenzwerm hebben ingezet die niet wilde werken en die hij daarom gaarne in een andere korf zou willen hebben, dan neme hij de gevangen leidster uit de stok en legge die in een kom of zeef, zoals vermeld is, en zette die naast of op de bijenstok, make een scherpe rook en roke de bijen eruit. Dan zullen ze zich gewillig bij hun heerseres voegen. Daarna kunt ge ze wegdragen naar waar het u het beste bevalt.

Wie vreemde bijen in een tuin brengt of een zwerm heeft ingezet, zie toe hoe de bijen hun kennis omtrent de korf leren. Want wanneer een bij op voedsel uitgaat, vliegt hij voor de eerste keer een cirkel. Daarna maakt hij er nog een die breder is, net zolang hij in de hoogte komt. Dan vliegt hij ervandoor. Wanneer hij echter terugkomt, maakt hij in de vlucht een grote cirkel, steeds lager en nauwer. Hij zakt steeds nader naar de bijenstok, opdat hij onderkent of hij er eerder uit is gevlogen. Iets dergelijks doet ook zijn koningin wanneer zij in de avond uit de gevangenis is gelaten. Dan vliegt ze 's anderen daags om ongeveer negen slagen van het halve uur in een dergelijke cirkel weg, blijft niet lang buiten en vliegt wederom in haar stok, net zoals de bijen. Dit heb ik gezien.

Op diverse plekken, met name rond de stad Sprottaw, zwermen de bijen niet gaarne, want ze vliegen naar honing in de huizen en kamers waar honing is en komen met zeer velen om,

[52] Onduidelijke strekking.

die door onverstandige mensen worden doodgeslagen, terwijl tegen de bijen toch geen verweer mogelijk is en ze ook niet verjaagd kunnen worden, behalve door toedekken, rook of het opbergen van de honing. De reden is, dat de bijen dikwijls op de bloemen en bomen geen voeding vinden, en niemand kan weten wat er de oorzaak van is. Naar mijn idee is het slechte weer er schuld aan, door koelte of koude regen, zure, onvruchtbare winden en dergelijke. Dit alles bederft de voeding voor de bijen. Want op bomen waar de bijen geen voedsel hebben wanneer ze bloeien, zullen ook later zelden veel vruchten te vinden zijn. Wanneer echter de veldbloemen groeien, ongeveer in juni, zullen ze de honing in de huizen wel met rust laten, ook al stond hij in een tuin.

De andere reden waarom de bijen niet zwermen, is dat de zwaluwen, die in huizen in de rook plegen te wonen en gans vroeg zingen, ook niet spoedig met de andere vogels in de lente terugkomen, en ook voor andere rond St.-Jacobus[53] wegtrekken. Die voeden hun jongen met de bijen. En wanneer er vier dagen meer of minder koud regenwater is, zodat de bijen door het slechte weer niet kunnen vliegen, dan sterven hun jonge zwaluwen van de honger, zoals de ervaring bewijst.

De derde oorzaak is, dat dicht bij sommige steden vele schapen of ander vee is, dat de bloemen spoedig wegvreet, waardoor de bijen weinig voeding vinden. Derhalve zwermen ze niet. Doch waar grote dorpen zijn die in vruchtbare aardbodem liggen, hebben de bijen veel meer voedsel. Want rond de behuizingen zijn er veel fruitbomen, van de bloesem waarvan zij veel voeding hebben. Dat geldt ook voor de zaaduitrustingen en veel borages[54]. Ook houdt een waard voor zijn paarden een groot stuk van de akker van bloemen tot voeder. Zo groeit er ook na de oogst een bruin stengeltje[55] in de stoppel, heide genaamd, die voor de bijen zeer nuttig is. En dit is de oorzaak

---

[53] Op 25 juli. Ook wel: 30 april.
[54] "Borragen". '*Borago officinalis*', komkommerkruid.
[55] "Steudlin". Kennelijke verschrijving. Lees: "Stendlin".

waarom de bijen meer zwermen rond de dorpen dan rond de steden, et cetera.

Het VIe hoofdstuk.
Meer over de bijen te weten, wanneer ze zwermen.

Wanneer de bijen naar buiten beginnen te trekken, moet hij er met vlijt op letten wanneer de leidster naar buiten komt, opdat hij haar snel grijpt aan haar bijenstok. Dan doet hij haar in een leidsterhuisje en let er met vlijt op waar de bijen gaan liggen. Bind het dan onder bijen, dan gaan de anderen allen bij haar liggen.

Het is mij in mijn tuin in het jaar 1563 overkomen, dat een bijenzwerm zes dagen achter elkander is uitgetrokken en het halve deel van de bijen zich heeft aangelegd. De anderen vlogen in de tuin rond. Ten slotte vlogen ze allemaal wederom de stok in waaruit ze vertrokken waren. Op de zevende dag 's morgens om halfacht[56] beval ik mijn enige zoon N.J., die van deze dingen verstand heeft, bij de stok te gaan zitten, en wanneer de bijen erop uit zouden trekken, het mij direct te zeggen. Dit geschiedde. Toen heeft iemand zijn tijdverdrijf gezien, zoals wij het met hem voornamen. Toen ongeveer het halve deel der bijen uit de stok was gevlogen, kwam ook de leidster, die door mijn zoon gezien werd, doch ze is er snel vandoor gevlogen. Spoedig maakte ik de vliegopeningen dicht, tot op een klein gaatje na. Meteen kwam de leidster en wilde wederom naar binnen. Daar zou ze aanvankelijk zijn ingetrokken, zoals gebruikelijk. Dadelijk pakte ik de leidster en bond haar aan de boom, onder de bijen, waar ze gingen aanleggen. Alzo trokken de geleide-bijen wederom naar huis en de anderen gingen bij hun heerseres liggen. Daarop nam ik de leidster uit de bijen en legde haar samen met een hoop bijen in de kom en keerde de anderen met een veerwisser ook in de kom, hetgeen de bijen zonder rook gewillig aanvaardden. Aldus droeg ik ze naar een stok, zette de leidster erin en deed de korf stevig dicht, op de vliegopening na. Daarop gingen de bijen gans gewillig naar binnen naar hun koningin, begonnen spoedig te werken en deden zoals het

[56] "umb 7. an der halben Uhr". Vertaling onzeker.

vrome onderdanen betaamt en past. Dit is een meesterstuk naar mijn mening.

Sommigen zeggen, dat wanneer de bijen naar buiten trekken en zwermen, men de leidster niet moet grijpen wanneer ze bij de bijenstok loopt. De reden is, dat de bijen zich van de zwerm afzonderen en weer naar huis trekken. Mijn ware mening is, dat ik op ieder moment met mijn bijen wanneer ze zwermen, zo omga als thans gemeld is geworden.

Het geschiedt dikwijls, dat de leidster niet kan vliegen, de eerste keer wanneer ze erop uit trekt, doch in het gras valt met weinig bijen. Dat heeft veel aandacht nodig.

Ik heb dikwijls op de dag waarop de bijen wederom naar buiten trekken, een witte doek om de stok gespreid. Dan is de leidster op het doek gevallen en heb ik haar aldus in het leidsterhuis gezet en naar de bijen gedragen, zoals thans gemeld is.

Ik heb ook een keer de kom[57] aan een stang gebonden en groene twijgjes van kersenbomen erin gelegd, samen met een leeg leidsterhuis waarin niet lang daarvoor een leidster geweest was. Aldus heb ik de kom in de hoogte geheven. Toen is de leidster met al haar bijen er gewillig in gaan liggen. Later heb ik ze ingezet, zoals andere, et cetera.

---

[57] "die Multe". Elders ook: "die Mulde".

Het VIIe hoofdstuk.
Bijen van hoge bomen afnemen zonder ladders.

Neem dan de kom of zeef en bind die aan een stang, opdat ge de bijen kunt bereiken, en laat die onder de bijen houden. Ten tweede, maak een plumeau. Ten derde de rookkruik zoals gemeld is. Veeg ze daarna met de plumeau zoveel mogelijk af in de kom. Doch zwiep degenen die blijven liggen, met een goede rook op, zodat ze de plek moeten verlaten. De kom met de bijen moet te allen tijde een weinig van de plek weg worden gedaan, opdat de rook hen niet treft. Anders worden ze gans weerspannig. Wanneer er echter gelegenheid voor is, moet de kom met de bijen in de schaduw worden gezet, wanneer de leidster gezocht wordt. Dan komen de anderen die rondvliegen gewillig bij haar, want ze wonen gaarne in de schaduw. Daarna moogt ge ze naar de korven dragen waarin ze moeten blijven en datgene volbrengen waartoe God ze geschapen heeft.

Het VIIIe hoofdstuk.
Over de tuinen en wat men erin moet planten ten goede van de bijen.

Om een nieuwe bijentuin te beginnen en te maken, moeten er niet al te hoge bomen in staan. De reden is, dat wanneer de bijen zwermen en zich hoog afzetten, ze moeilijk kunnen worden weggenomen en gemakkelijk wegtrekken. Wanneer men ze afveegt of slaat, vallen ze naast de kom of zeef en worden ze door zulke verstoringen gans ongewillig. Doch neem kersenbomen, pyrus sydonia[58], morellen, perzikbomen, amandelbomen, et cetera.

Wanneer er een kleine beek of stromend watertje door de tuinen kan worden geleid, is dat voor de bijen zeer geschikt. Ze hoeven dan niet ver naar water te vliegen en kunnen de honingarbeid des te vlijtiger vervullen. Op sommige plekken geeft men aan de bijen water in goten. Dat zou in deze landsoort ook niet schaden, met name wanneer de waterpoelen door grote hitte uitdrogen. Waar er derhalve geen stromend water is, en grote hitte, en het ook diverse nachten niet dauwt en de bijen water nodig hebben om te gebruiken, komen ze waar er een trog bij een bron is waar men het vee drenkt, vallen in het water en verdrinken spoedig. Doch een vlijtige bijenman moet stokken of roeden in de trog leggen, opdat ze eruit kunnen komen. Wanneer echter de wind en regen in de zomer de bijen er meteen naast werpt en ze gedurende de nacht blijven liggen, dan zijn ze ook dood. Wanneer ze niet in het water liggen, worden ze wederom levendig van de warmte of de zonneschijn.

Het lange gras in de tuinen moet altijd gemaaid worden. De reden is, dat wanneer de bijen goed beladen zijn of door het regenwater moeilijk naar huis komen, ze in het gras vallen. Dan vreten de kikkers, hagedissen, padden of ander ongedierte, et cetera, ze op.

[58] "Quitten".

De bijen hebben goede voeding aan de samenrapen. Ook blijven sommige rapen 's winters staan. In de zomer groeien ze lang en bloeien zeer. Daarop vinden de bijen ook goede voeding. Er wordt ook dolk gezaaid, waarmede men de vogels voedt. Tevens kool[59], waarvan het kapzaad of plantzaad gekweekt wordt. Voornamelijk moet men veel papaver kweken. Daar nemen de bijen niet alleen voeding tot zich, zoals van andere bloemen, doch ze worden van buiten gans wit, als hadden ze in de meel gelegen. De oorzaak is, dat ze in de bloeiende papaver zijn rondgelopen en daarop voeding hebben gehaald. Wanneer ze wederom uit de stok komen, hebben ze hun kleur als tevoren. Want de andere bijen hebben het voedsel van hen afgenomen, dat aan de buitenkant gehangen of gekleefd had. Er is een struik waarvan de bijen veel voedsel hebben, namelijk sporkehout[60], in het Latijn '*frangula*',[61] ofwel "Schiesz-beeren Holtz". Het groeit op gans vochtige plekken, niet groot, doch net als de weidestruiken qua hoogte. Het wordt ook gemeenlijk gevonden wanneer men roeden in de wouden afhakt. Het bloeit verscheidene weken en draagt zwarte bessen. Dit hout moet met vlijt gekweekt worden wanneer er gelegenheid voor is. Ook andere hiervoor vermelde dingen.

Het geschiedt dikwijls, dat vele bomen in een tuin of bosje staan die geen bloesem of vruchten hebben, terwijl er niettemin op pakweg een boom of twee, of op meer, veel bijen zitten en wel van 's ochtends tot aan de middag, doch niet op alle. De oorzaak is, dat honingdauw is gevallen op sommige bomen, waarvan de bladeren schijnen en kleven als vernis. Soms valt hij op de eiken, zo zeggen de imkers. Het betekent dat de bijen honger hebben. Wanneer hij echter op het gras valt en de

[59] "Krauthäupter". Onduidelijk.
[60] "Bechner".
[61] Dit zou dan de '*Frangula alnus*', vroeger '*Rhamnus frangula*' genaamd (ofwel Schieszbeerre of Faulbaum), moeten zijn. Die heeft rode bessen die na rijping zwart worden, maar kan meters hoog worden.

schapen weiden, zeggen de schaapsherders, dan is het voor de schapen een gif. Doch voor de bijen is hij nuttig.

Het IXe hoofdstuk.
Over bijen en bijenstokken in heiden en wouden.

De keizerlijke majesteit, onze allergenadigste heer, heeft vele grote heiden en wouden alhier en elders. Tevens ook andere heerschappen. Daarin hebben de imkers bijen en ook lege korven over de ganse heiden. Eenieder heeft zijn deel afgetekend in de bomen met zijn woudteken. Zij mogen ook korven maken naar behoefte, waarvan zij de heerschap hun aantal honing aan belasting betalen. Nu wil het recht, dat niemand de ander een zwerm bijen van zijn heide mag wegnemen. Dezelfde imker evenwel die een heide bezet heeft, moet de bijen laten trekken in de boom die hun bevalt. De tijd echter om korven in de bomen te maken, valt in februari, maart en april. Want in mei, juni, juli en augustus worden ze niet gemaakt. De reden is, dat de bomen verdorren. Doch in de herfst en oktober kunnen ze ook gemaakt worden. Dan laat men ze een jaar of langer staan, zodat ze goed uitdrogen. Hoewel sommige imkers in januari of februari korven maken en met de planken in mei bezig zijn[62], is dat niet goed. Waar de bijen naar binnen zijn getrokken, moeten de planken daarom een mesrug breed gezaagd worden, opdat de bijen vanwege het blazen en bruisen, en ook vanwege de vochtigheid, terwijl de korf niet verdord is, lucht hebben in grote koude. Anders beslaan de korven en de raat en sterven de bijen. Wanneer echter de korven in de zomer dicht zijn geweest, moeten ze in de herfst, zoals ge-

[62] "fürhawen".

meld is, geopend worden. Hoe langer ze openstaan en niet dichtgestopt, des te beter is het dat ze van tevoren goed uitdrogen.

In juni werken de imkers vlijtig in de heiden en wouden, en maken de korven fraai en schoon. Sommigen mengen bier en honig door elkander en smeren daarmede de korven in. Sommigen gebruiken Malvasier of Muscatel. De anderen nemen een blaas van een wildzwijn, vullen die op met oud smeer en hangen die in de zon. Later besmeren zij de korven daarmede. Sommigen nemen sint-janskruid[63], veldkummel, nachtschaduw[64] of juniperus[65], waarbij ik het onnodig vind om al dit narrenwerk te vertellen. Sommigen lopen met kruikjes rond met siroop, zoals de landsbedriegers die met thyriak[66] marskramen.

Mij is geloofwaardig gezegd, dat thans een van de berichtgevers menselijk smeer of vet heeft verkregen. Hij heeft daar de korven mee ingesmeerd en een groot aantal bijen verkregen. Daarmede heeft hij echter de bijenstokken zo bedorven, dat de bijen daardoor spoedig hierna gestorven zijn, en uiteindelijk heeft hij de korven tegen grote onkosten opnieuw moeten laten uitsnijden, et cetera. Met zulk jongleerwerk krijgt men veel bijen, doch binnen twee jaar zijn ze eraan gegaan. Want ze hebben geen duurzaamheid en vanwege het smeren worden de korven bedorven, hetgeen de algemene ervaring bewijst.

---

63 "Gartheil".

64 "Römerei".

65 "Sadenbaum".

66 "Tyriak". Voordien werd dit '*Mithridatium*', 'mithridate' genoemd; een uit 65 kruiden samengesteld, vermaard middeleeuws universeel geneesmiddel. Volgens Paracelsus in 'Sieben Defensiones und Labyrinthus medicorum errantium' (Zeven verdedigingen en de doolhof van dwalingen der medici), De derde verdediging - aangaande het beschrijven van nieuwe recepten, 1538, was er ook slangengif bij betrokken. Zie mijn vertaling op www.archive.org.

Ik houd het erop, dat wanneer iemand wagenpek, azijn, uien, knoflook en brandewijn neemt, die voor de bijen slechte dingen zijn, en de vliegopeningen daarmede insmeert, dan de bijen toch naar binnen trekken. Doch, zoals al eerder is gemeld, blijven ze dan niet lang binnen. Wanneer ze de korven bezwermen, moeten ze van de stank sterven, et cetera.

Ik echter maak de korven schoon met vlijt, neem een kruid dat ganzeblad[67] heet of wilde rozemarijn, dat bij ons gewoonlijk groeit in lage oorden van heiden en wouden, en bijenkruid of[68] melisse. Daarbij zuivere was van jonge bijen. Wrijf of bestrijk de korven daarmede, steek er drie of vier twijgjes van het ganzeblad in, en maak van dor hout een plank die eigen voor vast erin is geslagen[69] wanneer er water in zou zijn, opdat het er niet goed uit zou kunnen vloeien. Ook van dor hout een afdekplankje.

Aldus ga ik te werk en stop de korven dicht, zoals ik dat van de ouden leerde. Op die wijze blijven de bijen daarbinnen lang leven. Ook smeer ik met een vette huid van een schoon varken de vliegopening in. Want de dennenbomen hebben de eigenschap dat ze door hitte smelten of harsig worden. Dan blijven de bijen eraan hangen. Daarom wrijft men de vliegopeningen in de heiden met varkensvet in. Doch in tuinen mag men het niet doen. Wanneer nu de korven dichtgemaakt zijn, moet men van berkenloof een groene wisser ervoor maken, opdat de bijen niet naar de plank kunnen wanneer ze voor hun leidster een herberg, zoals gemeld is, inrichten, en ook in de winter de groene specht of de kraai[70], de marter en ander ongedierte hun geen schade kunnen berokkenen, et cetera.

---

[67] "heist Grentze, oder Wilder Roszmarin". Vertaling onzeker. Mogelijk betreft het de ganzerik, ofwel genzenrik, gente, ganzeblad. Ook is onduidelijk of met het woord 'of ', het woord 'ofwel' bedoeld is.

[68] Hier is met 'of ' duidelijk 'ofwel' bedoeld, want de melisse heet ook bijenkruid.

[69] "ein Brett so eigen für, feste hinein geschlagen". Onduidelijk.

[70] "HoelKrahe". Onduidelijk.

Sommigen smeren hun bijenstokken met rundermest in. Ik stop de mijne met schone doekjes dicht, en laat aan de korfplank een mesrugdikte open zodat de bijen lucht hebben, niet stikken en er ook niet uitkruipen. Evenzo komen ook de vreemde er niet in.

Het Xe hoofdstuk.
Hoe en wanneer het voedsel van de bijen moet worden weggenomen en over het daartoe passende werktuig.

Ten eerste heb ik twee raatmessen. Het ene is van voren smal en met een ronde spits. Daarmede snijd ik de honing met de raat af. Het andere is net als een korfje[71] of haakje[72]. Daarmede veeg ik de korven en trek de wasbanden in de zijvlakken[73] naar buiten.

Sommigen snijden de bijen per jaar driemaal. Ten eerste rond St.-Jacobus, ten tweede rond St.-Michaël[74], ten derde op St.-Gregorius[75]. Anderen doen zulks in het jaar niet meer dan één keer, in maart. Dat schikt mij het beste, meer dan rond St.-Jacobus. Want wij rond deze tijd de raten uitsnijden[76], plegen te zeggen: Ik had goede en vele bijen in een stok, maar raakte ze ijlings kwijt. Is dat de reden waarom de honing in die tijd gans warm en zacht is, breekt en in het gras vloeit, op de grond. Dan hebben de bijen weinig voedsel na de oogst tot de heide bloeit. Dan haalt wie halen kan. Derhalve geschiedt gemakkelijk een inval door vreemde bijen, met name wanneer ze slechte korvenplanken hebben. Net zoals in een stad waar de muren kapot geschoten zijn, de vijanden vrij spel hebben.

Mijn leermeester placht de raten te snijden acht dagen na St.-Michaël, en liet aan de bijen de halve korf met honing. Want hij placht te zeggen, dat hetgeen men aan de bijen in de herfst overlaat, men in maart in de veegtijd terugvindt. Want de bijen moeten genoeg hebben, zodat ze niets overigs verdoen.

---

[71] "Kretzlein".
[72] "Krücklein".
[73] "Fasien".
[74] Op 29 september.
[75] Op 3 september. Daarmee klopt de chronologie niet.
[76] "Zeydeln".

Op diverse plekken hebben de bijen in mei de korven vol honing gedragen. Doch het is niet algemeen. Dan moet men hen de honing wegnemen.

Geloofwaardige lieden in het Sprottische Weichbild[77] vertellen mij ook, dat ongeveer rond St.-Vitus[78] hun bijen de stokken zo vol honing hebben gedragen dat ze niet meer konden werken. Daarom moeten ze de raten uitsnijden en de honing wegnemen. Dat is niet algemeen, doch het is niet onmogelijk.

Ik heb het verder bij ons in de heiden, bosjes en wouden van oude imkers niet ervaren. Ik heb ook soms van mijn bijen goede voeding ontvangen, doch er ook altijd vrijelijk raat bij gevonden waarin ze meer honing hadden kunnen dragen. Ook heb ik in de heiden vernomen, dat ten tijde van St.-Michaël ongeveer, diverse korven in de bomen vol honing zijn gevonden. Dat komt echter ook niet altijd voor, en ook is er zelden eentje onder de twintig stokken. Het komt wel vaak voor, dat de imkers in de herfst dikwijls op diverse plekken aan de heerschap de honingbelasting niet hoeven te geven, vanwege de honger van de bijen. En wanneer er in de herfst veel tekort is aan was, mag men gewis weten dat grote honger en gebrek aan honing voorhanden is. Dit bewijst de ervaring.

Sommigen zeggen, dat wanneer het ongeveer veertien dagen voor St.-Bartholomeüs[79] is, de bijen die in de tuinen zijn, niet meer raten, wasbanden en jonge bijen voortbrengen, doch alleen honing. Dan draagt jong en oud, wie dragen en brengen kan. En men ziet spoedig aan de bijen wanneer ze moeilijk komen. Ze vallen dikwijls neer. Breek er eentje open, dan zult ge in het midden een kleine holte vinden waarin de honing zit, soms als een erwt, soms als een hennepkorrel, ook als een gierstkorrel, al naar gelang er veel of weinig voedsel te vinden is.

---

[77] Een deel van Pruissen.
[78] Op 15 juni.
[79] Op 24 augustus.

Zoveel is mij ook bekend, dat het in ons district[80] en omliggende plekken op zijn minst een mijl van het ene naar het andere oord anders gesteld is met de zwermen en het voedsel der bijen. Sommigen vinden in hun tuinen bij hun bijen veel honing. Op een halve mijl en dichterbij vindt men in het geheel niets en moet men aan de bijen te eten geven.

Ik heb diverse keren bij mijn bijen veel honing gevonden. In een ander jaar heb ik hun veel moeten geven.

Er staan dikwijls twee stokken bij elkander in een tuin. Ze zijn meteen sterk in de vlucht en hebben ook meteen aan raten de korven vol gedragen. Doch aan honing zeer ongelijk. De oorzaak kan ik niet achterhalen.

Sommigen snijden de raten in de vastentijd gans kort en nemen de honing weg, zodat de bijen daarna honger moeten lijden. Dezen zijn zoals het spreekwoord luidt: Wie de schapen tijdig scheert, die schendt ze daarna des te eerder. Zo gaat het ook met de bijen. De leidster heeft zich snel met veel volk geroerd. Dan komt april, zo sneeuwt het en komt er koude regen. Omdat ze niet veel honing meer hebben, sterven ze snel van de honger. Want ze kunnen geen gebrek lijden. Ze verdoen ook niets onnuttigs.

Het uitsnijden van de raten in de liggende stokken. Eveneens eten geven en vegen. Het is net als met de standers. Ook bij ziekte, onderhoud en alle andere nooddruft.[81] Doch denk erom, wanneer de stokbijen[82] honing in stukken wordt gegeven, dat men twee houtjes van een vinger dik onder de honing moet leggen, zodat de bijen het van alle kanten kunnen belopen en schoon houden. Anders wordt het spoedig madig en wormig, vooral in de vastentijd.

Wanneer men in de herfst de raat heeft gesneden, moet men ook in de winter er goed op toezien dat naast de korfplanken de grote gaten worden dichtgestopt. Anders maken de muizen er

[80] "in unserm Weichbilde". District onder een vorstendom.
[81] Deze passage is onduidelijk.
[82] "Läger-Bienen".

nesten in van stro of andere troep, en vreten van de bijen de honing op.

Er moet ook, zoals gemeld is, aan de korfplanken bovenaan mesrugbreed een luchtopening gelaten worden, vanwege het blazen van de bijen in grote koude. Wanneer ze geen lucht hebben, verkommeren ze en maken de raat slecht. Zulks heb ik tot mijn schade ervaren. In mei echter mag men onder bij de korfplank een gaatje openmaken, zodat de bijen het afval en dode bijen des te gemakkelijker naar buiten kunnen dragen.

Het XIe hoofdstuk.
Over het vegen der bijen.

In de vastentijd, wanneer die ongeveer in maart komt en het warm wordt, zodat de bijen vliegen, snij dan de raat en de honing die over is - al naar gelang de korf - weg en maak de korf gans schoon. Anders komen er spoedig uitwerpselen en maden onder in de stok. Die lopen de raat in. Wanneer dan de bijen niet sterk zijn, verkommeren ze spoedig. Hetzelfde geldt wanneer men hun te lang raat laat, zodat ze hem niet kunnen bedekken. Daarop moet men met vlijt acht slaan. Het kan niet zo goed beschreven worden, doch naar de gesteldheid van de korven en bijen moet hij versneden worden.

Wanneer men de liggende bijenstokken snijdt in de veegtijd[83], moet alle raat beneden, zolang als de stok is, twee vingers breed worden weggesneden, opdat de dode bijen samen met het afval dat de bijen in de winter hebben weggebeten, gans schoon op de bodem met de krabber naar buiten kan worden geveegd, zo diep als de bijenstok is. Wanneer dat niet geschiedt, zullen wormen en maden in het afval de raat bereiken en kunnen de bijen ze niet naar buiten brengen. Dan vermeerderen de maden zich en zijn de bijen verkommerd. Dat is bij mijn buren een algemene klacht, zeggende: De liggende bijen willen mij niet gedijen, doch sterven en verkommeren. De oorzaak is thans gemeld.

Wanneer de bijen de korven vol met zwarte en oude raat gewerkt hebben, snijden sommigen in de liggende stokken de raat samen met de honing in mei uit de hoop. Vervolgens maken zij gans nieuwe raten. Dat is eigenlijk een goede opvatting. Doch in de staande laat ik het achterwege, hoewel sommigen het ook aldus doen.

[83] "Fegezeit". De tijd van het reinigen van de bijenstokken.

Het XIIe hoofdstuk.
Hoe en wanneer de bijen uit de gaten van de bomen moeten worden genomen.

De bijen trekken ook in holle bomen en gaten, wonen erin, ook aan kerkmuren, hetgeen men niet altijd kan voorkomen. Uit holle bomen moet men ze in maart (zoals ik gedaan heb) winnen. Er moet een groot gat worden gemaakt in de boom waarin de bijen wonen. Dan worden de raat en honing samen met de bijen eruit gesneden. En wanneer de leidster in de uitgenomen honing wordt gevonden, moet ze ingezet worden, zoals hiervoor vermeld is. Wanneer men haar kan vinden, doe men de bijen in een nevenkast[84] of in een vat, dekke ze toe, drage ze de tuin in en zette de raat met honing en bijen in een lege korf, zoals geleerd is. Wanneer de leidster niet omgekomen is, werken en blijven ze. Is ze evenwel omgekomen, dan moet men hen helpen en aanvullen met broed, opdat ze een nieuwe kweken, zoals hierna gezegd wordt.

In de zomer hebben de bijen niet een kleur, zoals in de herfst of winter. Want de leidster heeft vele jonge bijen gekweekt. Die zijn merendeels grijs. De oude bijen behouden hun kleur wanneer ze zich niet op de bloemen verven, vanwege het voedsel, zoals hierna vermeld wordt.

[84] "Zeydelmeste". Bestemd voor zwakke bijen.

Het XIIIe hoofdstuk.
Over de ziekte van de leidster.

Wanneer er vele bijen in de stok zijn en ze vliegen weinig, is het te merken dat ze geen koningin hebben, of dat ze ziek is. Dan werken ze niet en moet er van nood raad worden ingewonnen. Want vaak lijden de bijen grote honger, kunnen ze van zwakheid niet werken, en beginnen gaandeweg te sterven. Dan is het een goede raad dat men hen met honing te hulp komt. Vele malen liggen ze beneden op de grond en sidderen van de honger. Neem dan honing en water, roer het door elkander en besprenkel hen daarmede. Dan worden ze wederom levendig. Ook heb ik de bijen wel in een zeef gedaan, met een doek dichtgebonden en de kamers ingedragen, met name wanneer het koud of aprilweer is geweest. Die is met honing besprenkeld en dan heb ik hen wederom in de korf laten gaan. Want van de warmte worden ze wederom levendig en lopen gewillig wederom hun korven in.

Ook heb ik een bijenstok dichtgebonden met een doek, en samen met de bijen de kamers in gedragen. In een paar dagen zijn ze wederom opgewarmd en levendig geworden. Ik heb ook warme stenen onder in de korf gelegd. Aangezien ze echter genoeg honing hebben en geen broed waaruit de jonge bijen komen, snij ik van de zieke drie bladen van de raat weg en ga naar een sterke, snij daar ook twee bladen weg, vol broed aan de raat, ongeveer een span lang en breed. De broed moet niet verstreken zijn, doch jong en nieuw, als kleine maden. Ook moogt ge de bijen die daar op zitten, medenemen.

Sommigen nemen een leidster die de bijen in zwermen over hebben, zoals hiervoor gemeld is, en in de honing gelegen is, en hakken die in stukjes en smeren die op het broed. Anderen nemen haar, snijden achteraan iets weg, zodat de bijen haar uitzuigen, en steken haar met een klein stokje aan de raat, hetgeen geen schade geeft. Daarvan maken de bijen een andere leidster.

Neem de bovengenoemde bladeren en geef die aan de zieke in plaats van het weggenomene, vooraan een stuk honing daarbij, daarna de broed. Daarna zijn vorige lege raat. Dan worden ze vliegend vanwege de honing, liggen op de broed en kweken jonge bijen. Zo hebben de jonge bijen uit de sterke stokken door Gods ordening de eigenschap medegebracht dat ze vliegen, en wederom in ongeveer veertien dagen een nieuwe koningin of leidster maken. Dit heb ik uit ervaring dikwijls geprobeerd, et cetera. Wanneer echter de bijen niet vliegen en toch volop voedsel aan bloemen en het weer hebben, doe dan de korf open en beschouw de hiervoor genoemde bladen die gij hun hebt voorgezet. Vindt ge een leidsterhuis, bezie het dan met vlijt. Is het van voren nog gans dicht, dan zit de jonge koningin er nog in. Is het echter van voren open, dan hebben ze een jonge koningin geteeld. Die moet zich naar buiten bijten als een kuikentje uit de schaal. Ze ligt ook dikwijls van zwakheid beneden op de bodem. Is echter het leidsterhuis naar de zijden in de lengte[85] kapot gebeten, dan hebben ze een slechte, zieke leidster. Deze laat geen andere opkomen. Snij dan een blad van de raat samen met de honing en bijen eruit, zoek vlijtig naar de leidster onder de bijen, achtereenvolgens bij alle stukken. Het geschiedt dikwijls, voordat men de slechte leidster kan vinden, dat de raat er gans uit moet worden gesneden. Wanneer ze echter gevonden wordt, doe haar dan weg uit de tuin, zet de raat er weer in op een plank met daarbij een stuk broed uit een sterke stok, zoals gemeld is, met zijn raat. Dan maken ze een andere koningin. Wanneer er echter bijen zijn, is alle arbeid vergeefs.

Ziekte en verderf van de leidster geschieden gemeenlijk in februari, maart en april. De oorzaken zijn mij onbekend. Wanneer de werkwijzen zoals ze gemeld zijn, niet willen helpen om een nieuwe leidster te kweken, zoals het soms zou kunnen geschieden, dan kan iemand navraag doen bij degenen die veel bijen hebben. Want het geschiedt dikwijls dat omstreeks maart

[85] "nach der seyten / in die lenge". Onduidelijk.

zeer weinig bijen in een korf zijn, die toch een gereed zijnde en gezonde leidster heeft. Doch ze kunnen niet aan de macht komen, aangezien er te weinig van zijn en er soms nauwelijks een eierschaal vol is. Derhalve versagen ze. Dan valt er niets beters te doen dan alles uit te steken. Dan schenkt de een de ander de leidster. Die moet men in een leidsterhuis zetten, zoals gemeld is, en haar ook honing in het huisje te eten geven. Want de zieke en afgewezen bijen nemen haar niet spoedig aan, doch verjagen haar voordat ze met haar bekend worden, hoewel het aan sommige bijen gans verloren is wanneer ze eenmaal echt ziek beginnen te worden. Want lang ziek zijn, is de gewisse dood, zegt het oude spreekwoord.

Het XIVe hoofdstuk.
Over de ziekten der bijen.

De bijen hebben een ziekte die het vuilbroed heet. Dat stinkt zeer en is hun ware pestilentie. Het geschiedt, zoals mij onderricht is geworden, aldus. Wanneer er een dode hond ligt, vliegen de bijen er in de lente op en halen benodigdheden waarmede ze de jonge bijen voeden. Daarvan verkrijgen ze een dergelijk gif. Ook worden dikwijls de honden, wanneer ze nimmer willen jagen, aan de bomen gehangen, hetgeen voor de bijen zeer slecht is. Kortom, iedere dode hond moet vanwege de bijen begraven worden. Anders worden ze in een gans dorp of heide daardoor vergiftigd, zoals dan thans alhier geschied is door diverse heideruiters, die bevel hadden om alle honden die zij op de heide aantroffen, dood te schieten. Zulks geschiedde en zo bleven ze onbegraven. Dit was verordineerd opdat het wild zich zou vermeerderen. Toen kwam er zulk een pest onder de bijen, van de dode honden, dat er maar weinig van bleven leven. Ook heeft niemand het recht van de heiden en wouden die door de ouden zijn aangelegd, willen kopen, en niet vanwege de belasting van de overheid willen aannemen.[86]

Sommigen menen deze ziekte te verhelpen, dragen de bijenstokken weg, zetten andere in hun plaats, en maken zoals hiervoor gemeld is een nest van een schone raat en honing. Dan vliegen de bijen uit de vorige zieke stok in de nieuwe, krijgen ook ten slotte de leidster te pakken, en dragen haar erachteraan. Ik heb het ook geprobeerd, doch het helpt niets. Doch wanneer ze in de bomen zijn, moeten de korven vernieuwd worden. Dat kan ook in de tuinen aldus geschieden na het uitsteken.

Sommige jonge bijen hebben veel raaten en weinig bijen. Voor hen maak ik een plank in de korven, een spanne onder de raat. Daarop zet ik lege raten en stukken honing, in zulk een ordening als ze geraat hebben, dat wil zeggen, een nest ge-

---

[86] Onduidelijk. Mogelijk is bedoeld dat niemand de besmette grond meer wilde kopen, zelfs niet met steun van de overheid.

maakt. Wanneer het ongeveer rond St.-Martinus[87] is, geef ik aan de sterke bijen een stuk honing. En wanneer ze daar op gelopen zijn, neem ik de honing, draag het naar de jonge bijen, zet het op de plank, rook ze door elkander en stop de bijenstok stevig dicht, zodat ze er niet uitlopen. Aldus houd ik ze acht dagen gevangen, langer of korter, opdat ze bij elkander bekend worden, want ze blijven gaarne bij elkander. Probeer het wanneer het bevalt. Wanneer echter de jonge bijen, in de staande of liggende stokken, weinig raat hebben, ongeveer vier of vijf bladen, dan is er niets beters rond St.-Martinus of ook eerder, dan alles uit te steken en uit twee stokken de bijen in één samen te vatten. Anders bevriezen ze, aangezien er van hen zo weinig in een stok zijn. Sommigen snijden in de vastentijd uit een sterke stok raten vol jonge bijen en geven hem aan een zwakke. Dat vind ik ook een heel goed idee.

Ook zijn de sterke bijen op de zieke vanwege de honing vertoornd. Met name wanneer ze geen bloemen en benodigdheden hebben, kan men hen het roven niet afweren. Aldus sterven de zwakken van de honger.

Ik heb gezien dat de bijen alle eerder zijn gestorven dan hun koningin, die tot de laatste blijft. Wanneer zich het toedraagt dat ze met roven op elkander aanvallen, leid ik de zieken en zwakken van de ene tuin naar de andere, op ongeveer een halfuur[88] afstand waar geen bijen zijn. Zo heb ik ze behouden.

Uit goede bijen worden zo nu en dan roofbijen, en die moeten geweerd worden, wanneer men het bijtijds onderkent.

Er zijn evenwel tovernaars die met hun duivelskunst roofbijen maken. Zoals ik ooit deels ervaren heb, wanneer zij de jonge bijen inzetten, wat zij hun onder de honing mengen wanneer zij die eten geven. Daarenboven beschouwen zij het als juist. Ik laat het eenieder verantwoorden. Deze roofbijen vliegen vroeg en laat naar de zwakke bijen. Derhalve doen sommigen de zwakke stok geheel dicht. Want de sterke bijen grijpen ze

[87] Op 11 november.
[88] "ein half Viertel". Onduidelijk.

aanvankelijk niet aan. En wanneer de roofbijen komen, stellen zij[89] zich bij de vliegopening op waar ze eerder naar binnen zijn gevlogen. Dan besprenkelen ze die met water, strooien er ook meel op en gaan naar de tuin waarvan zij menen dat ze daarvandaan komen. Aldaar ziet men ze wit naar huis komen en herkent men waar ze vandaan komen. Sommigen zullen zeggen dat deze bijen hun raat geheel verderven, vanwege het meel waarmede ze bestrooid zijn geworden.

Ik wil u echter iets anders leren. Sluit de zwakke en uw andere bijenstokken geheel af. Want alle bijen vliegen naar honing, wanneer er verder geen voedsel is. Leg ze neer of breng ze naar een andere plek. Zet op die plek een lege, goed dichtgemaakte korf en maak een buis naar binnen door de vliegopening. Zodanig, dat die de andere wand niet raakt, een vinger breed, en doe samengedraaid leer of papier in de buis aan de andere kant, binnen in de stok, opdat de bijen van beneden af alleen naar binnen, doch niet gemakkelijk weer terug kunnen komen, vanwege de nauwte. Smeer van tevoren de korf inwendig met honing in. Ge kunt er ook lege raat in leggen. Dan zult ge een groot aantal roofbijen vangen. Die sterven spoedig in de gevangenis van de honger. Aldus krijgen de tovenaars de roofbijen weg. Ik weet niet hoe. Ik heb het ook geprobeerd.

De roofbijen hebben ook een andere kleur, wat zwarter dan de andere. Ze hebben ook in de lente, wanneer men veegt, veel naar binnen gedragen honing, terwijl er toch weinig voedsel aan bloesem en bloemen voorhanden is, aangezien ze het de anderen ontnomen hebben. Wanneer gij ze nu aldus gevangen hebt, maak dan 's avonds aan de korfplank een gat, zodat sommige eruit lopen en wegvliegen. Dit met de bedoeling om te zien waar ze heen vliegen, wanneer ge dat wilt.

Het heeft zich onlangs toegedragen, dat bij een boer zulke bijen gevonden zijn. Hij heeft ze op bevel van de heerschap uit het dorp moeten voeren. Ze zijn verbrand. Dit in te zien, is bij sommigen nog wel nodig.

---

[89] Lees: deze imkers.

Een dergelijk vuilbroed is geen gezonde[90] barrière. Men neme bevergeil en wrijve daarmede de vliegopeningen in. Zodra de roofbijen dit ruiken of proeven, wijken zij ervan en laten hen met rust. Dit moogt ge ook voor uw zwakke bijen doen. Dan vallen de sterken niet op hen aan, en laten zij ze zich met rust aan hun arbeid wijden.

[90] "gesser".

Het XVe hoofdstuk.
Het genezen van de ziekte vuilebroed

Ten eerste snij hun de raat samen met de honing gans uit. Laat de bijen een volle drie dagen opgesloten en honger lijden. Neem dan een nieuwe korf, leg die op dezelfde plek waar de zieke gelegen is. Maak voor hen een klein nest van raat daarin, van dezelfde maat als uit de vorige zieke stok gesneden is. Neem daarna de zieke stok, leg die tegenover deze nieuwe stok en verdrijf ze, de bijen, met roken uit de slechte stok naar de nieuwe. Geef hun goede nieuwe honing te eten, dan gaat het beter met ze. Doch het is voordeliger en het veiligste daarmede te handelen wanneer de kersenbloesem uitbreekt. Dit heb ik aldus het nuttigste bevonden.

Het XVIe hoofdstuk.
Over een ziekte der bijen, rode roer[91] genaamd.

Ten eerste moet ge deze herkennen in de lente, wanneer de kersenbloesem zal doorbreken. Dan smelten ze vooraan aan de raat en vliegopeningen een materie als een geronnen bloed. Dezen moet ge dus te hulp komen. Neem een muskaat, wrijf daarvan het halve deel; bevergeil, zoveel als een erwt qua grootte; goede, zuivere, uitgekookte honingraat, twee lepels vol; en half zoveel helder bronwater. Meng het goed door elkander. Geef hiervan aan de zieke bijen om de dag een lepel vol te eten. Dan zal de ziekte hen verlaten, worden ze wederom zuiver en goed, en van een dergelijke ziekte ontdaan. Indien echter meer stokken met zulk een ziekte beladen worden, moet ge meer van de artsenij maken. Want de voornoemde artsenij is slechts op één stok gericht.

Wanneer iemand uit slechte stokken de bijen in goede wil zetten, neme die de slechte stok van de plek weg en zette er een goede voor in de plaats. Doe er een plank in en snij de raat af, samen met de honing, uit de slechte. Zet die in de nieuwe zoals hij voordien in de slechte heeft gestaan. Dan vliegen de bijen erop. Tot slot vindt ge ook de leidster. Zet die in een huisje, opdat de bijen vanwege de verstoring niet wegvliegen. Wanneer de bijen echter werken, over drie over vier dagen, laat dan voor hen de koning los. Dit moet geschieden wanneer de perenbomen en andere vruchtbare bomen bloeien. De oude bijenstok moet ver weg worden gedragen, de tuin uit.

---

[91] "rothe Ruhr". In een ander kader echter, staat deze term ook voor dysenterie. Zie in dit verband 'Grausame medicinische Mord-Mittel' (Gruwelijke medicinale moordmiddelen), Janus Abrahamus à Gehema, 1688; en 'Ausführlicher Bericht von der Essentia Dulci' (Uitvoerig bericht over de essentia dulcis), Christian Friederich Richter, 1708. Mijn vertalingen van beide werken zijn beschikbaar via www.archive.org. Tegenwoordig is de term: 'roer'.

Indien iemand van de oude bijen gaarne de raat wil veranderen wanneer ze scherpen[92], moet hij aldus handelen: Wanneer ze in de lente gesneden zijn, snij dan nog een keer de raat een handbreedte korter en zet hem weer binnen op een plank. zo goed als ge kunt en in welke vormen ge het wilt hebben. Dan binden de bijen het wederom aan en werken zoals men het naar binnen heeft gezet. Neem dan de plank na drie dagen er wederom uit. Wanneer er ook veel bijen zijn, laat ik hun veel raat. Wanneer er echter weinig bijen zijn, laat ik hun weinig. En men moet altijd honing geven, niets sparen, met vlijt navolgen, want het is bevorderlijk voor de jonge bijen die niets hebben. Hun geef ik met name 's avonds, wanneer het regenweer is.

Men moet er ook goed acht op slaan, dat de korfplanken en de korven niet met de honing besmeurd worden, en men overigens in de tuin geen honing in de grond of in het gras laat vallen. Want waar dat geschiedt, vallen de sterke bijen op de versmeurde en gemorste honing aan, leren roven en vallen de zwakken met geweld in de stokken aan en dragen hun honing weg. Dan zal men zeggen: het zijn roofbijen die men er toch reden toe heeft gegeven. Doch men moet de honing die men de bijen geven wil, met vlijt eerst in een houten kastje of trogje doen of op een plank leggen, en ook de handen schoon wassen voordat men de korf dichtdoet, zodat de vreemde bijen hem niet proeven. Alsdan moet men de korf goed dichthouden, op een kleine opening na, opdat ze zich des te beter kunnen weren wanneer wellicht roofbijen een inval bij hen willen doen.

Hoelang de bijen in een stok duren, daarvan ben ik mij zeer weinig bewust. Ik heb er met vlijt naar gevraagd bij de oude imkers die in de wouden en op de heiden bijen hebben. Die zeggen: Hun ouderdom op diverse bomen is hun gans onbekend, aangezien ze nog ten tijde van hun vader daarin gewoond hebben en ze het goed hebben gehad met voedsel. Doch het is niet algemeen dat ze het lang uithouden.

---

[92] "wenn sie scherffen". Onduidelijk.

Wanneer de bijen gaarne iemand steken, dan neme die een bijenkap van draad[93] voor het aangezicht. Dan kunnen ze hem niet in het aangezicht vliegen. Wie echter de bijen dooddrukt of wie ze gestoken hebben, worden door de andere spoedig gekend. Daarom dunkt het mij geraden te zijn om ijlings uit de tuin weg te gaan, anders zal hij van hen niet veel rust hebben. Aan de zwarte kleur hebben ze in het bijzonder een hekel. Zo mogen ook de vrouwen niet altijd de bijentuin ingaan, anders krijgen zij spoedig hun bescheid van de bijen. Met name, wanneer men de bijenstokken geopend heeft.

De ene mens steken de bijen heviger en eerder dan de andere, en de een hebben ze ook liever dan de ander, zoals ook sommige zich altijd zuiver tot degene zullen wenden zonder bijenkap of andere bescherming. Sommigen wrijven hun handen van tevoren in met bijenkruid. De anderen laten zich goed beroken boven de rookkruik. Wie zich voor de bijen vreest en niet kan lijden dat ze hem steken, die houde zich verre van hen. Want zonder het steken, verloopt het nimmer. Wanneer ze evenwel gestoken hebben, blijven de angels steken. Laat ze u eruit trekken. In een nacht is het wederom geheeld, hoewel bij de een eerder dan bij de ander.

Wanneer de bijen u gestoken hebben, laat u dan de stekel spoedig eruit trekken, zoals hiervoor vermeld is. Wrijf de bij erop die u gestoken heeft. Bij gebrek aan deze echter, bevlijtig u dan met het eenvoudige kruidje addertong, in het Latijn '*Ophiaglosson*'[94] genoemd. Wrijf het tussen de vingers en smeer het op de wond. Dan blijft die gans vlak[95] en zwelt niet op, al zou het ook op een oog zijn. Dit heb ik dikwijls in toepassing gehad en nimmer bevonden dat het er ooit door was opgezwollen.

---

93 "Drotte". Vertaling onzeker.

94 Lees: *'ophioglossum'*.

95 "besitzen".

Indertijd heeft een vrouw haar kind in een bijentuin laten rondkruipen, en dat hebben de bijen op een oog gestoken, zodat het daaraan gans blind werd. Deze persoon leeft nog.

De bijenkoningin heeft een angel, doch daarmede steekt ze niet. De darren echter hebben geen angel, et cetera.

Wanneer het ongeveer St.-Jacobus wordt, liggen de bijen voor de stokken in grote hoeveelheden, vanwege de hitte. Daarom heb ik van hen rond middernacht een groot aantal in een seidelmest[96] gestreken, met een veerwisser direct toegebonden en ze aldus naar de heide gedragen, waar ik een zwakke stok had die op grond stond. Daarnaast pakte ik de bijen. Daar zou iemand een wonder hebben gezien, van hun vliegen en steken. Ten slotte vlogen ze de korf in naar de zwakken. Doch in drie dagen waren de ouden en nieuwen met elkander ervandoor getrokken. En de bijen in de tuin waarvan ze genomen waren, staken ook mensen en vee. Diverse dagen mocht niemand dichterbij komen. Het was voor menigeen een wonder, want dat gebruik hadden zij eerder niet gehad.

De bijenvijanden zijn node te merken in de zomer. Ten eerste de spinnen. Die vindt men niet eerder dan voor de zonsopgang en -neergang.[97] Dan werken ze. Zo vreten ook de padden, kikvorsen en hagedissen de bijen op. Ook dakzwaluwen, die vroeg zingen, voeden hun jongen merendeels met de bijen. En wanneer ze hen laten uitvliegen, brengen zij ze dicht bij de bijen op de bomen. Dan ziet men het wonder hoe de ouden ten behoeve van de jongen de bijen zien en brengen. Dit is gans algemeen.

Ik zal u een bepaalde kunst leren, voor de muizen die voor de bijen zeer schadelijk zijn en waardoor er vele omkomen. Vang ze in een val rond St.-Michaël weg, wanneer de bijen beginnen te lageren, zoals men andere muizen pleegt te vangen. Dan hoeft ge u 's winters niet bezorgd om hen te maken.

---

96 "Zeydelmäste". Onduidelijk.

97 Onduidelijk.

Men moet ook goed opmerken, dat de hoornaars hun nesten dikwijls bouwen in holle bomen, en ook wel naast de bijen in de lege korven; soms ook in de huizen. En wanneer het rond St.-Bartholomeüs is, dragen de bijen, jong en oud, honing. Dan zijn de hoornaars in het algemeen voor de stokken en voeren de bijen weg, net zoals een adelaar een kippetje in zijn klauwen wegvoert. Dan moet men vlijtig nakijken waar ze heen vliegen in hun woningen, opdat men hun nesten vernietigt; is het in een boom of lege bijenstok, met vuur verbrandt. Is het in een gebouw, verbrandt ze dan met heet water. Dat moet men ook in de zomer doen met de mieren, want ze berokkenen de bijen grote schade. Doch op de heiden en in de wouden moet men de mieren in de herfst, wanneer zij bij elkander op een hoop zijn, verbranden.

In de winter echter worden ze door de vogels beschadigd, met name de mezen die naar de bijenstokken vliegen en de bijen opvreten wanneer ze tevoorschijn komen voor voedsel. En aldus komt menige stok bijen om. Dan moet men de mezen vangen of doodschieten. Ook hakt de groene specht een gat door de bijenstok. Hij heeft een tong van een kwart el lang en voor aan de spits een hoorntje of bot. Daarmede verkrijgt hij de honing en vreet de bijen op. Dan moet men voor de opening een slinger van paardenhaar maken, dan wordt hij spoedig gevangen.

De marter richt in de heide en wouden ook grote schade aan. Hij bijt gaten door groene bomen naar de bijen en vreet hun honing weg. Daarom bindt men loof of iets anders voor de korven.

Er worden soms ook grote heidemieren in de tuinen bij de bijen gevonden. Die bijten zeer en dragen een bij weg. Deze komen gemeenlijk in de tuinen wanneer de dorre bomen in de wouden of heiden worden omgehakt, of de wind ze omverwerpt. Dan snijdt men de korven eruit en brengt ze in de tuinen. Daarmede komen de mieren ook binnen.

Er zijn ook zeer kleine mieren, sommige rood, de andere zwart. Ze wonen in de korven tussen de zwarte, of in het zachte hout of de kernen ervan. Wanneer nu de houtmaden of -wormen gaatjes door de kern in de korven hebben gebeten, dragen de mieren troep[98] door de gaten de bijenstokken binnen en ook wel in de raat. De bijen houden daar niet van, en wanneer het meteen dagelijks schoongemaakt wordt, dragen ze spoedig andere naar binnen. Bekijk, om dat te weten, de korven inwendig zeer goed. Wanneer ge de gaatjes niet vindt, snij dan de raat weg, net zolang tot ge ze vindt. Want de bijen komen anders om, en ze kunnen de mieren niet afweren. Wanneer ge de gaatjes gevonden hebt, maak dan was zacht en breng die aan, opdat de mieren er niet doorheen kunnen komen.

Sommige wespen wonen in de lege korven, doch gemeenlijk in de grond. Ze maken een nest als een mensenhoofd, groot inwendig en van voren is het gans nauw. Ze vliegen vroeg en laat, voeren een vlieg weg waar ze er een te pakken krijgen, zoals de hoornaars een bij wegvoeren. Voor deze wespen zijn de bijen genoegzaam sterk om zich tegen hen te verweren. Doch ze letten op hun voordeel, dat ze bij de bijen in de stokken komen en hun honing wegdragen. Dan moet men nakijken waar ze heenvliegen, voornamelijk in de herfst, anders zijn ze niet goed te verdrijven. Doch wanneer het koud regenweer is, gans vroeg en laat, neem dan zeer heet water en giet het gat vol. Dit is de beste verstoring. Want wanneer het koud is, vindt men ze in het nest allemaal bij elkander.

De uien- en knoflooketers en brandenwijn en bierzuipers kunnen de bijen goed ontberen.Want ze hebben een hekel aan alle stank.

[98] "Gestöppe".

Het XVIIe hoofdstuk.
Over honing die aan de bijen te eten wordt gegeven.

Wanneer de honing in de herfst of vasten- of veegtijd gesneden wordt, moet men hem met vlijt opslaan en niet in een vat doen waarin eerder meel of zout, boter, kaas, haringen, pekelvlees of vis is geweest. De reden is, dat de honing de smaak opzuigt. En wanneer die daarna aan de bijen wordt gegeven, sterven ze eraan. Doch men moet het in een nieuw vaatje doen, dat niet van eikenhout, doch den of spar gemaakt is, en het daarin bewaren totdat men het nodig heeft.

In de herfst moet aan de bijen, wanneer ze gebrek lijden, honing in stukken worden gegeven; en de lege raat, drie bladen ongeveer, moet van tevoren worden weggesneden en de honing op die plekken gezet, opdat de bijen het in de winter kunnen bereiken. In de vastentijd of lente acht ik gezeefde[99] honing het beste, wanneer het vierde deel water daaronder is, goed door elkander gemengd en geroerd. Want de bijen dragen het eerder weg en genieten het, dan dat de vreemde bijen het gewaarworden. Anders zouden ze namelijk een inval doen, voor zover ze het in de gaten zouden krijgen.

Ook moet aan de bijen geen oude honing worden gegeven die een jaar of langer in tonnen ongezeefd heeft gestaan. De reden is, dat honing die in tonnen samen met de raat, ja, ook met de bijen door elkander is ingelegd, gaat bruisen en verjaren wanneer ongeveer rond St.-Johannes[100] de hitte komt, zodat hij bijna een slechte en zure smaak krijgt. Wanneer de bijen het dan eten, sterven ze eraan. Ze laten het soms ook gewoon staan, met name Mechelburgische of Pommerse honing.

In de Oderwelden zijn er ook korven in de eiken. Daarin maken de bijen zwarte honing die niet zo goed van smaak is als van korven in dennenbomen, linden, elzenbomen, wilgen, es-

---

[99] "geseymet". Term voor honing die van ongerechtigheden is ontdaan.
[100] Op 24 juni.

pen, et cetera. Zulke honing uit de eikenkorven moet niet aan de bijen worden gegeven, want die is voor hen gans schadelijk.

Wanneer de honing in de herfst gesneden is en met getemperde hitte niet al te warm gezeefd, of wanneer men hem uit stukken laat vloeien en dan in een schoon vat opvangt, moet men hem in de winter niet te koud laten staan. Wanneer hij vier jaren, langer of korter, behouden wordt, mag hij te allen tijde aan de bijen worden gegeven en is hij voor hen ook gans onschadelijk. Doch de honing die 's winters in stukken bewaard en gevrijwaard wordt, is niet gans nuttig. Wanneer hij vóór de vorst gehouden kan worden, is het veel beter.

Sommigen zetten de vaten met de honing op as, sommigen op kalk. Ook hangt men ze aan spijkers op. Wanneer echter de mieren eenmaal in een gang komen, zijn ze niet goed te verdrijven. Dan wordt de honing gans weggedaan. Wanneer men de bijen gezeefde honing te eten geeft, moeten er altijd kleine staafjes op gelegd worden, anders verdrinken ze erin. Ook wanneer de honing in glazen vaatwerk wordt gegeven, kunnen ze er vanwege de zwaarte van de honing en gladheid van het vaatwerk niet uitkomen. Daarom moet men stukjes raat of stokjes erin leggen, waarop de bijen kunnen dalen en opstijgen.

Ook moet onder de honing die men aan de bijen wil geven, geen brood komen, doch met een schone lepel of schep uit het vaatwerk worden genomen. Want wanneer er brood tussen komt, zijn er spoedig vele mieren. En daarna is zulke honing voor de bijen niet goed.

De ouden beschrijven voor ons wat men de bijen te eten moet geven. Wanneer men geen honing kan verkrijgen die voor de bijen onschadelijk is, zoals dikwijls geschiedt, moet men vijgen, rozijnen en dergelijke koken en aan de bijen het kooksel ervan geven. Daarmede zouden veel bijen gevoed zijn.

Er heeft mij indertijd een geloofwaardige persoon gezegd, hoe zij bij gebrek aan honing grote, goede, gespleten, gebakken peren gekookt had; daarna het kooksel aan de bijen had gegeven

en aldus de bijen gevoed had. Zulks is geloofwaardig. De reden is, dat ik in mijn tuin vele bijen op de rijpe opengescheurde pruimen[101] heb gezien, waar anders grote honger voorhanden is geweest. Anders plegen zij niet op gegroeide vruchten te vliegen, want hun voedsel zijn bloemen. Wie geen deugdelijke honing kan verkrijgen, die trachte pruimen te koken, Hongaarse pruimen, vijgen, gebakken peren, ja, ook fraaie witte suiker en dergelijke zoete gewassen of vruchten, elke apart, gans zuiver verschuimd en daarna door een schoon doekje gezeefd. Alsdan moet men de bijen het kooksel te eten geven.

[101] "Tzwetzschken". Tegenwoordig ook: 'Zwetschge'.

Het XVIIIe hoofdstuk.
Over de rook naar de bijen.

Voor het roken gebruiken sommigen rundermest, sommigen ook harsig dennenhout. Naar mijn mening is oud wilgenhout of populier het beste om te roken. Want deze rook is niet al te schadelijk zoals de eerste vermelde. Aan deze is het minste gelegen.

Een vlijtige imker zal een blaasbalg in de tuin hebben waarmede hij spoedig rook maakt. Want uit gebrek aan rook gaan de bijen er dikwijls vandoor wanneer ze een tijd gelegen hebben.[102] Er moeten ook altijd twee vaatwerken zijn, met in het ene kleine gehakte houtjes van wilgen, zoals gemeld is, en in het andere van vet dennenhout. Doch er moet niet al te veel ineens in de kruik worden gelegd.

Wanneer de bijen gezwermd hebben, of men hun te eten wil geven, kan er wel een kruik gebruikt worden, doch van boven gans nauw, opdat de bijen niet naar binnen vliegen. Maak aan de kruik een band, van voren met een haak. Dan kan hij goed worden opgehangen. Waar de zwermen gelegen zijn, moet de rook een tijdje verblijven, anders gaan de bijen dikwijls samen met de leidster naar de vorige plek. Doch wanneer men de raten snijdt of veegt, is de rookkan beter.

Hiermede wil ik dit boekje besluiten. Ik ben ook bereid[103] om iedereen, wanneer het tijdstip gelegen is en het mogelijk is, in eigen persoon in mijn tuin, hetgeen alhier gemeld is, te doen weten en uiteen te zetten, en ook verder bericht te geven. Ik verzoek mijn eenvoudige schrijven, gedaan uit welgemeend hart, onberispt te laten, doch een duidelijker en beter schrijven te maken. Zulks zal ik met dankbaarheid aannemen.

---

[102] Onduidelijk.
[103] "erbötig", 'eerbiedig'.

Gedrukt te Görlitz, door
Fritsch Ambrosius

1593.